KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XVI-ik évf. November, December. 1881. 6-ik füzet.

BÉKE KISÉRTMÉNYEK.

Lord Stanhope (Chesterfield)-nek a fia tanuságára irt levelei 23-kában azt olvassuk: „az életben a legfontosabb pontok egyike az ildom, mi abban áll, hogy ha mindent a maga helyén, idejében és módjával cselekszünk. Mert sok van a mit bizonyos helyen és időben illik, de másokban igen esetlen volna tennünk. Pl. illő és a maga rendén van, hogy a napnak egy részében játszodjál; de értheted, hogy esetlen és idétlen dolog volna a sárkányoddal mulatoznod, vagy tekével játszodnod, mikor a tanitóddal vagy. Jól tánczolni illő és ildomos, de aztán csak bálban vagy társaságban tánczolj; mert ha a templomban vagy temetőben tánczolnál, bolondnak tartanának. Reménylem, hogy e példákból megérted, mi az ildom, mely latinul d e c o r u m, görögül πρεπον. Cicero igy jellemzi: sic hoc decorum elucet in vita, movet approbationem eorum quibuscum vivitur ordine et constantia et moderatione dictorum omnium et factorum." — A kilencz éves fiunak adott oktatást nyolcz év multával imigy ismétli más oldalról fogva L. Stanhope: „Az a ki nem bir parancsolni a figyelmének, vagy nem tudja az előtte való tárgyra irányozni, sem komoly ügyekre, sem mulatságokra nem alkalmas; az embernek el kell vonni minden idegen tárgytól az eszét. Ha valaki bálban, lakomában, vagy mulató kiránduláson lévén, egy Euclidesi feladat megfejtésén törné az eszét, hitvány tagja lenne a társaságnak; vagy ha irószobájában egy feladatot tanulmányozva egy menuetteről elmélkednék, aligha derék mathematikus lenne stb."

Mindezeket egy könyv olvasása juttatá eszembe, melynek szerzője ki akarja békitni a theologusokat a — darwinismussal.

A jó-akarat szép, de nem méltányolhatjuk teljesen, mig tekintetbe nem veszünk két kérdést: „Van-é szükség a czélra?" és „biztositják-é elérését a szerző használta eszközök?" Az elsőhöz csak később szólhatok, a másodikra feleljen egy rövid elemzés.

Sz. bévezetésül ismertetését adja a darwinismusnak oly alakban, hogy kimutatja micsoda okok birták reá a természet-

tudósokat, hogy a szóban forgó tant elfogadják? Sz. okait azonban csak egyre vihetni tulajdonképp: u. m. arra, hogy a természettudósoknak két tan között kellett választani, melyek közzül az elsőt nem csak hiányosnak, hanem merőben haszonvehetetlennek találván, a másodikat fogadták el. Az ügy t. i. Sz. szerint igy állana:

„A Darwin-féle elméletben van régi, és van új.... A régi a származás-tan, az új az átalakulás-elmélete." [1]).

Az elsőt ismét szembe állitja egy más szintén régi elmélettel: az önnemzéstannal [2]), és bizonyitja hosszasan, hogy a kettő közzül csak is az előbbit választhatták a természettudósok. Ez ellen — átlólag — nincs kifogás, hanem — oldalaslag — egy bökkenő tátong. Sz. ugyanis nem úgy jár el a dologban mint békeapostol, hanem mint diplomata. A vita tárgyait nem valódi mivoltukban, hanem elnevezésekkel meghamisitva állitja elé.

Az első — csekélyebb — ferdités abban rejlik, hogy a Lamark-Darwin-féle származástan különbözik a korábbi megfelelő tantól. Ennek t. i. az volt az elve, hogy „omne vivum ex ovo"; az újabbnak pedig az, hogy: „omne organicum ex protoplasmate." A különbség magyarázatába nem ereszkedem, mert elmondtam nagyjában a „teremtés és fejlés" czímű czikkemben. *) Lépjünk hát a második, a fontosabb hamisitáshoz.

Ez az Izsák pátriárcha tanakodására emlékeztet: „a szó a Jákob szava, de a kéz az Ézsau keze." Sz. „önnemzéstant" mond és teremtéstant ért alatta. És valóban minden okot és vádat a mit amaz ellen intéz, emez és még találóbban vehet magára [3]). Ám de a teremtés elvét theologusokkal szembe se olajágnak se bünbaknak nem használhatta, tehát a generatio spontaneat kellett szemfényvesztésnek eléállitani. Ilyes bábu ellen aztán könnyü volt harczot vini, melyet a theologus közönnyel nézhetett s a mely a békülő hajlamot nem csökken-

[1]) Németül: Abstammungslehre és Darwin'sche Umwandlungstheorie. A másodiknál hihetőleg azért ismétli Darwin nevét, ne hogy az Ovidius átalakulásai jussanak eszébe az olvasónak.

[2]) Urzeugungslehre. Ismeretesebb a „generatio aequivoca" v. „gen. spontanea" nevek alatt.

[3]) Találóbban mondom, mert az Abstammungslehre s az Urzeugungslehre közt, csak itt-ott vivatott csata, (legutoljára Pasteur és Pouchet közt) de általános háboru felettök a tudós világban nem volt. Hogy a nyüvet a sajt termi, soha sem hitte természetvizsgáló.

*) L. e nagyérdekű czikket „Ker. Magvető" 1878. 6-ik füz. Szerk.

tette; holott ha a teremtés ellen indit Sz. hadjáratot, ellenszenvet gerjeszt vala vele. Tehát politikai fogás, ha tetszik, jó is, de a tudományokban nincs helye, és látni való, hogy a békéltetés munkája nem igen ajánlatosan mutatja bé magát. De majd tán jobbra fordul; mert hiszen még most csak a visszáján vagyunk, u. m. arról értesülénk, hogy minő nézetet nem vall magáénak a természettudós világ.

Az pedig a mit vall, elébb is a diadalát ülő származástan, melynek előnyeit élénk és kecsegtető szinekkel festi Sz. A festmény szép, de hatását megrontja az a baleset, hogy a rajzolásban botránkoztatólag kisíklott a crayon hegye. Itéljen a k. o. szerzőnk saját szavaiból [1].)

„A származástan kevésbé gyökeredzik a természettudományi tények ismeretében, semmint sokkal inkább gondolkodásunk módszerében." Ez az egyik állitmány. A másik egy pár lappal hátrább, midőn az ellen kel ki, mintha a természet törvényei nem volnának tökélyesen állandók és változhatatlanok [2]), imigy hangzik [3]). „Az álhatatlanság tanát azzal a lényeges szemrehányással sujthatni, hogy gondolkodó tehetségünk elleni merényletet foglal magában. Mert az a tehetség a természet mai nap álló természet törvényeiben gyökeredzik. Nem gondolhatunk semmi egyebet, hanem csak a mit személyes tapasztalatunk ad kezünkbe."

[1]) „Die Abstammunglehre wurzelt weniger in der Kenntniss von wissenschaftlicher Thatsachen, als vielmehr in der Methode unseres Denkens."

[2]) A kérdés az, hogy honnan ismerjük és tudjuk a természeti törvényeket? A felelet az, hogy a természettudósok nyomozásaiból és – hypothesiseiből. Ámde mind az elsőbbek eredményei, mind az utóbbiak állitmányai időszakonként változnak. Mi változott ilyes esetekben? — „A vélemény," mondják. Jaj, de azt az elébbi véleményt éppen oly szilárdul hitték a természet valódi törvényeinek, mint későbbre a változottat. Ki kezeskedik róla, hogy emez is nem fog-é változni? Cartesius „örvényeibe" szintoly erősen hittek, mint későbbre a Newton „vonzalmába" és a Newton „emanatiójába" szintugy, mint száz évvel azután a Young „hullámaiba." Hadd mondjak egy példát a legújabb időből. A természettudomány két legújabb dogmája az, 1) hogy „az erő (akár az erély) örökké tartó," és 2) hogy „a meleg a mozgásnak egy neme." (Heath is a mode of motion.) No már e két állitmány combinatiójából a jőne ki, hogy a nap örökké világit és vég nélkül melegit. Ennek ellenére kiszámitotta a differentialis calculus, hogy az az „örök erő" bizonyos számu millió év mulva elenyészik és a nap kialszik!

[3]) „Ein wesentlicher Vorwurf, den man der Lehre von der Inconstanz machen kann, ist der das sie ein Attentat gegen unser Denkvermögen enthält. Wir können nichts anders denken, als das, was uns durch unsere persönliche Beobachtung an die Hand gegeben wird."

Több bizalmam van a k. o. józan eszéhez, mintsem szükségesnek tartanám a két állitmányba foglalt ellenmondás és körbe forgást [1]) részletesen mutatni ki. Csak figyeltetni akartam theologusainkat, mennyire szükséges a természettudósoknak akár czáfoló, akár békitő szavait latba vetni mindannyiszor, mikor azok az urak „Euclides" helyett „menuette"-ről elmélkednek, azaz hatóságuk alá nem tartozó eszméket feszegetnek. Sz. mint fennebb is mondám, jobb diplomata, mintsem ilyesekkel veszélyeztesse hitelét, azért átmenve arra a mi a Darwinismusban új, a megkülönböztető vonásokat higgadtan és magát szorosan a tényekhez tartva adja elé. Igy részletezi sorban az alkalmazkodást [2]), az örökösödést és alakváltozást [3]), a lét feletti küzdelmet [4]), a természetes válogatást [5]) és a természeti lények nemzetség fáját [6]). Mindezekből azt a tanuságot húzza, hogy minden tudománynak szüksége van arra, hogy barátságos lábra állitsa magát a Darwinismussal. Különösen intézi pedig ezt a felszólitást, ahoz a tudományhoz, a mely „eleitől fogva kölcsönösen hátat forditott a zoologiának" u. m. a theologiához. És itt kezdődik már a békitő kisértmény. Lássuk pontonként.

A) Azzal vádolják a Darwinismust, hogy az embert a majomtól származtatja. Erre Sz. következőleg felel: „Ha a Darwinianus csak arra használná a tudományát, hogy az embereket majomivadékoknak szidja, neveletlen gorombaságot követne el; de ha a származástan alapján azt vizsgálja, minő béfolyásoknak köszönheti az ember, hogy teste állati tökélytelenségből emberi nemes alakra vergődjék, lelke pedig azt a mivelődést nyerje, mely által a legfőbbet, a minden dolgok végokát gondolni birja, — ha vizsgálódásainak sikerül a világra állati test-alkattal és állati ösztönökkel jövő gyermek kimivelésére nézve új elveket állittani fel, — esztelenség volna követ dobni arra, a ki az emberi nem legmagasabb feladatának új oldalról új támaszokat szolgáltat." Ily nemes büszkeséggel dicsekedett az adomabeli rüpők is, hogy ellenfelét meggyógyitotta, midőn haragjában emennek a hátára csapván a kilisét véletlenül kifokasztotta. Annyiról bizonyossá tehetem az olvasót, hogy a jeles physiologus Huxley, a legnagyobb darwinianusok egyike, mestere tudományának ezt az új oldalát ingyen sem sejti.

[1]) Circulus vitiosus.

[2]) Adaptation. [3]) Heredity. Transformism. [4]) Struggle for existence = Kampf um das Dasein. [5]) Natural Selection. [6]) Ontogenia és Phylogenia.

B) Második szemrehányás az, hogy a darwinismus erkölcs és vallás ellen vét. Ezt a vádat két kérdéssel és reájok való felelettel törekszik elhárítni Sz. 1) Miképp fogja fel a darwinianus az ember állását a természettel szembe? F. „Minden neme az állatoknak, csak saját védelmére viseli a létfeletti küzdelemben a fegyvert; csak ugy tökélyes és ugy lehet tartós a létezése, ha az ellentétes viszonyt a természettel szembe a legmagasabb fokra hágtatja. Minden élő lényfajra nézve a legfőbb törvény az önfentartás, az önvédelem. Ez az ember joga is: a természethez való viszonyában csak egyetlen egy gyakorlati álláspont van, t. i. az, hogy az ember a világ középpontja és vele minden egyéb ellentétben áll. Midőn bizonyos állatfajból új faj fejlődik, a legerősebb küzdelmet a legközelebbi rokonaival kell vívnia, mert ezek állanak leginkább útjába. E végett arra kell törekednie, hogy versenyző társait megsemmisitse. Az emberre alkalmazva ez a természeti törvény azt teszi: „Tedd magadat ellentétbe az állatvilággal, kivált azzal az osztályával, a melyik hozzád a legközelebbi rokon." Más szóval: „Miveld ki mind inkább-inkább testi és lelki előnyeidet, melyek tégedet az állattól megkülömböztetnek, tökéletesitsd szakadatlanul magadat, tedd a lehető legerősebb ellentétbe az egész természettel és teljesitsd valláscodexed parancsolatát: „Gyümölcsözzetek és sokasodjatok és töltsétek be a földet és hajtsátok birodalmatok alá!" — Kell-é ennél több theologus urak?

Második kérdés az, hogy mi az ember állása az emberrel szembe? Itt megint az önvédelem dönt s ez azt sugallja, hogy a társas élet az ember fentartására a kedvezőbb életmód. A darwinismusból tanuljuk meg becsülni a familia és a társadalom eszméjét; megtanit továbbá az a tan arra is, hogy a szervezett társadalom elébb való és természetszerübb mint a communisticus társadalom. Mind ennek következtében: Legfőbb törvény a felebaráti szeretet mint a társas élet alapfeltétele — irja Sz. — és a társadalom kebelében nem szabad más küzdelemnek lenni a létért, hanem csak annak a mely a munka felosztására vezet. A létért való küzdelem kivülre, a természet ellenébe, korlátlan, itt az ököljog érvényes; de ember és ember között korlátozza a küzdelmet a társas élet a felebaráti szeretet elvénél fogva.

Mindezek igen szép dolgok, csak az a kérdés, hogy vajjon Dar-

winismusból ki vagy beléje vannak-e olvasva? Míg ez el lesz döntve, addig csak azt mondjuk hozzája: „A szó a Jákob szava, de a kéz az Ezsau keze." Sőt ez az ellentét igen halványul jellemzi azt a kirívó ellenmondást, hogy irtó harcznak és felebaráti szeretetnek egyaránt szolgáljon „a lét feletti küzdelem" jelszóul!

Ezzel tisztába jövén, lássuk már mi módon áll elébe Sz. a második szemrehányásnak. Itt is a kiindulás helyes és kecsegtető. „A darwinianus, — irja — azt vizsgálja, mit tesz a vallás a társadalom miveltségére és védelmi tehetségére, mit tesz az egyén tökélyesitésére és védelmi tehetségére?"

Kimondott elvéhez, — mely szerint „a történelmi módszer a legnélkülözhetlenebb módszer a tudományban és cselekvésben" [1] — hiven, jellemzését és következtetéseit Sz. nem a vallás és vallások benső minőségére, hanem a történelemben mutatkozó eredményeikre alapitja. A vallásokat felosztja természetiekre és erkölcsiekre. E rovatok alatt felveszi rendre a fétisizmust, a polytheismust, az ősök imádó tiszteletét, az izraelitizmust, mohamedanismust és a christianismust. — Megjegyzem, közbevetőleg, hogy a buddhismust elhallgatja. — Felsorolja mindeniknek előnyeit és hátrányait, kimutatja, hogy a felvett tekintetben és sorban az előnyök szaporodnak s hátrányok szaporodnak, minek következtében végre a keresztény vallást mindeniknek felibe helyzi.

Ez mind igen szép és dicséretes és a theologusnak a következtetett eredményre nézve azt kell mondania, hogy „szivem mit kivánsz többet?" [2] — Csak az a bökkenő, hogy a történelem melyre látszik fektetni állitásait Sz., ezeket minden lépten-nyomon meghazudtolja.

Lássunk csak egy mutatványt, egyszersmind Sz. modora ismertetéseül. — „A természeti vallások nevezett előnye mellett egy voltaképpi hátrány áll; az embernek embertársaihoz való viszonyára nézve semmi zsinormértéket nem adnak a kezébe, becsök tehát államalkotás tekintetében csekély, nem gátolják, hogy a társadalom ne zilálódjék politikai pártokra, [3])

---

[1]) Die historische Methode ist die unerlässlichste Methode der Wissenschaft und der Praxis.

[2]) Mein Herz, was wünschest du mehr?

[3]) Én csekély belátásommal csak egy vallást tudok, a mely ilyest meggátolt, és az a buddhismus.

egymással tüzesen hadakozó philosophiai iskolákra, ugy hogy végre e viszály alatt a népnek egész erélye megbénult és a külső ellenségnek ajtó és kapu nyilt, a minthogy össze is romlottak a görög iskolák, midőn természeti nyers erők a lét feletti küzdelemre szoritották" [1]).

Igy Sz. — és mit mond hozzá a történelem? A biz' azt, hogy a görög államokat sem nem a politikai, sem nem a philosophiai [2]) — philosophusokkal a nép keveset vagy semmit sem törődött — pártok viszályai, hanem egy a polytheismus árnyékában gyarapodott és szilárdult hatalmas állam bámulatosan szervezett hadi ereje buktatta meg. Aztán azt is, hogy azt a görögöt minden ziláltsága nem gátolta meg, hogy macedoniai jogar alatt egyesülve Ázsia beljébe ne hatoljon és egy rengeteg birodalmat meg ne hóditson. Végre — ezuttal — azt, hogy a görög cultura még mindig eszményi magasságban lebeg előttünk és hogy három földrész középiskolai oktatása egészen és az egyetemi legnagyobb részben arra a culturára van fektetve.

De átalán véve még egyebet is beszél nekünk a történelem. Három nagy és sokáig tartó államot emleget, melynek ketteje u. m. Egyiptom és Róma a polytheismus aegise alatt nevekedett és tartotta fenn magát; a harmadiknak, Chinának pedig az ősök cultusa volt a szoptató és a buddhismus a száraz dajkája. A kereszténység keblén nyugvó Anglia és Amerika is elég nagyok ugyan, de tartósságuk a jövendő kérdése. Ennél fogva államalkotásbeli tehetségben ama kettővel szembe előnnyel — kénytelen vagyok e helyen megvallani — nem dicsekedhetik. Ezzel nem huzok le semmit valódi előnyeiből, nem

[1]) Neben dem genannten Vortheil der Naturreligionen steht aber ein wesentlicher Nachtheil; sie geben dem Menschen keine Richtschnur in die Hand für sein Verhältniss zum Nebenmenschen, ihr Werth für Staatenbildung ist daher gering, sie verhindern nicht, dass die Gesellschaft sich versplittert in politische Partheyen, philosophischen Schulen, die sich aufs heftigste befehden, dass schlieslich unter diesem Zwiespalt die ganze Energie des Volkes lahm gelegt und den äusseren Feinden Thür und Thor geöffnet wird, wie denn auch die griechischen Schulen und Staaten zusammenbrachen, als sie im Kampf um's Dasein gestellt wurden zwischen naturwüchsige Kräfte."

[2]) A „philosophus" csak azért van hajánál fogva ide czibálva, hogy a theologusokat a közös ellenség, a philosophia ellen szövetkezésre csábitsa. A Sz. védte Darwinismus ugyanis egy szabad ürben lebegő valami a philosophia és materialismus közt. Egy helyen ki is mutatja a foga fehérit, midőn azt állitja, hogy a theologust a Darwinismus elleni előitéleteiben a „philosophia vitte vizre."

is csökkentem kellő tiszteletét; csak annyit mondok, hogy hamis magasztalás többet árthat a legjobb ügynek is, mint az igazságos gáncs.

A vallásokkal dolgát végezve, végül három eszmét vétet a Darwinismussal pártfogása alá. Ezek: az Istennek (ismerettel és tisztelettel párosult) szeretete, a lélek halhatatlansága és a hit. Jogczimök röviden az, hogy eszközei a haladásnak és tökélyesedésnek, és hogy fegyverül szolgálnak a lét feletti küzdelemben. Ezt már ki gáncsolná? kérdik. Én bizonyosan nem; de hogy száz darwinista közzül kilenczvenkilencz nem lesz szerzőnkkel egy véleményen, arról kezem irását adom, s azzal el is készitettem arra a kérdésre, hogy: Bir-é Sz. eszközölni békét a theologusok és Darwinianusok közt? — a felelet, röviden csak a lehet hogy bir talán a vele nétalán egyetértő — az ilyek száma édes kevés lehet — Darwinianusok és oly theologusok közt, kik Sz. szerint „a dogmaticai szőrszálhasogatásokra“ keveset vagy semmit sem adnak s a milyeneket pedig — mint theologusokat — az ujjainkon megszámlálhatunk. Az orthodox darwinianusok és orthodox theologusok két nagy tábora azonban most is szintoly nagy számmal és erővel áll szembe egymással, mint Dr. Gustav Jäger — (hogy nevén nevezzük a gyermeket) — békekisértménye előtt.

De már most azt merem állitani, hogy sem békekisértményekre sem magára a békére a szóba vett ügyben szükség éppen nincs. Nem mintha attól lehetne tartani, hogy a béke egy nétalán idves versenyt — hogy p. o. melyik fél szolgáltasson több adalékot az emberi nem boldogitására — megszüntet Ebben bizony sem a Darwinismus — akármit beszél Dr. Jäger — sem a theologus — kinek mint ilyennek, csak az egyén lelki idvességére van gondja — nem fáradozik. Hanem mert lám a béke soha sem versenynek, mit csak valamelyik fél győzedelme szüntet meg, hanem — széles értelemben vett — pörnek szokott véget vetni. Pörben pedig mindig valami oly tárgy forog fenn, mely mind a két félhez tartózhatik és mindenik a jogát akarja érvényesitni hozzá. Már ilyes tárgy a mi két felünkre nézve nem létez, mert mindenik a másikéból oly, minden rovatban különböző mezőt mivel, hogy egyik a másik barázdájába, elméletileg tekintve, nem vághat. Röviden megmondva az egyik a testi, másik az erkölcsi világban honol

és működik. A kettő pedig emberi tudalom szerint egymástól független. Mert hiszen a philosophiának volna az a hivata, hogy mind a két világot látogassa s a kettőnek részesei közt közbenjáró legyen. De az a szerencsétlensége, hogy hajójának a Stymphalis szirtek, — a naturalisták és theologusok közt kell áthaladnia s ezek bármennyire is legyenek egymással meghasonlva, abban egyetértenek, hogy a philosophia hajócskáját maguk közt összetiporják. E szerint hát minthogy a két világ közt létezni kellő viszonyt és kapcsot sem Buddha nihilismusa, sem Plátó ideái, sem Democritus atomjai, sem Berkeley idealismusa, sem Kant Ding an sich-je, sem Hegel dialecticája kideritni nem birta, csak egy jövendő philosophiai rendszertől várjuk, hogy felfedezi földünkön, ha t. i. a nap addig ki nem alszik.

Az előrelátható hosszu idő alatt pedig és igy napjainkban is, ha a szóban forgó felek akármelyikének egy s más vakmerő vagy gyáva egyéne a másik fél dolgaiba vág, józan eszü ember előtt csak nevetségessé teszi magát, még ha Huxleynek hívnák is, a ki t. i. a legközelebbi napokban tartott dörgedelmes dictiót az „animismus“ ellen.

Ilyes egyén pedig — sajnos de igaz — sok volt és van. Ismertetésök végett különböztessünk [1]). A naturalisták részéről legio azok száma, kik az erkölcsi világ felettök magasan lebegő ideái után kapkodva, minthogy hozzájuk érni nem birnak, magukhoz akarják lecsalni. Azok t. i. kik életerő, lélek, igaz, szép, jó, isten eszméit gépies szerkezetekkel akarják érzékiteni, — mint képzelik és állitják, — megfoghatókká tenni, s ha ez nem megy, létezésöket meg is tagadni. Ezek a vakmerők, kiket vakmerőségök nem ment meg attól, hogy nevetségesek ne legyenek. Mert méltán kérdi az indus költő: „Miért ne néznők megvetéssel, a ki sikeretleneken fáradozik?“ [2]).

---

[1]) Qui bene distinguit, bene docet.

[2]) Az adagium bizonyos mesés nyolczlábu állatokra vonatkozik, melyek a viharfelleg után ugrándoznak, hogy a magasból lerántsák. Az egész kép megérdemli, hogy közöljem jó német forditásban olvasóinkkal:

„Gern möchten über dich o Wolke springen.
Auf jenem Berg die Surabhas, sobald
Zu ihnen deine dumpfen Töne dringen,
Bewegt sie aufzufahren die Gewalt
Des Zornes, und sie brechen sich die Glieder.
Dann prassle als Gelächter auf sie nieder
Dein Hagel. Wen verachtet man wohl nicht,
Der das betreibt was nicht Erfolg verspricht?“

Kálidásza: Az üzenettel megbizott felleg (Méghadúta), 55. Str.

Másfelől gyávasággal kell bélyegeznünk az oly theologust, a ki magas állását nem becsülve, vagy azon elszédülve, a földtől kér biztositó támaszt, a ki az úgynevezett „t u d o m á n y" szemfényvesztéseitől elvakitva, mindent a mi csillog aranynak néz, és az összes természet titkaiba magát beavatottnak hiszi, ha a Darwinismus jelszólamait felkapva a vallásos eszmékben, érzelmekben és történelmökben minden lépten-nyomon fejlődést, alkalmazkodást, átalakulást, natural selectiont, struggle for existence-t, nem annyira lát, mint emleget. [1]) Risum teneatis!

Hogy egy s más theologus így botorkázik, azon nem csodálkozom, de igen is Voltairral azon, hogy egész theologiai iskola létezhetett, a mely tömegestől indult ily téves útra. [2]) Pedig biz a megtörtént. Az úgynevezett rationalis theologusok alkották ezt az iskolát, mely a kijelentés hagyományos eszményeit és viszonyait physikai törvényeiből törekszett kimagyarázni. Utoljára is a Strauss „Jézus életében" és (Pseudo) „dogmaticá"-jában érte tetőpontját az a tan, és így egyértelmüvé lett a theologia maga megtagadásával. Meg kell vallanunk, hogy akadémiára járó ifjaink, minket unitáriusokat is részeltettek volt bizonyos korban egy kicsinyt ebből a mételyből, minek következtében tanintézetünk egy darab ideig rosz hirben is állott. Ez ugyan elmult, de szolgáljon óvásul a jövendőre.

Dr. BRASSAI SÁMUEL.

[1]) Irodalmunk egykori termékében: „Kant philosophiájának rostálgatása", a humoristicus szerző azt javasolja, hogy a praegnans „Ding an sich" szólamot ne forditsuk magyarra, hanem éljünk mindig vele eredeti alakjában. Én szint azt javasolnám a szövegben megtartott műszólamokra nézve, mint a melyeknek német forditásai is: „natürliche Zuchtwahl" és „Kampf um das Dasein," felsült kisértmények. Lehetetlen is a bennök rejlő ellenmondásokat, mint pl. „válogatás" válogató nélkül, és a „létre küzdelmét" annak a mi már létezik, más nyelv érthető szavaival kifejezni.

[2]) Valaki Voltaire előtt a Toulousei parlamentnek a Calas-ügyben hozott itéletét azzal a közmondással mentegette, hogy „száz aranyas paripa is megbotlik." — „Paripa," felele V. „megengedem, de egész istálló?!"

AZ UJ KIJELENTÉS *).

Kelet, a nagy vallási gondolatok bölcsője, az ujabb időben ismét egy figyelemreméltó vallási mozgalom szintere, a Brahmo Somaj mozgalomé Indiában, melynek legujabb fejlődése az „Uj Kijelentés". Igy nevezte Keshub Chunder Sen, e vallási mozgalom legkiválóbb vezére, legihlettebb élő prófétája, Kalkuttában ujonnan épitett templomát. Az „Uj Kijelentés" eklektikus hitrendszeren nyugszik, s az emberiség minden nevezetesebb vallását Isten általános kijelentésének tekinti.

E csodálatos szinvegyülékét a keresztény theismusnak és a keleti vallásoknak, ugy hisszük, nem lesz érdektelen ismertetni, annál is inkább, mert e nevezetes mozgalom iránt olvasóink figyelmét már is felkelthette folyóiratunk egyik korábbi kötetében adott érdekes közlemény. **)

A Brahmo Somaj mozgalom körülbelől ötven éve hogy keletkezett Ram Mohun Roy rajah fellépése következtében. S hirdetői különösen alkalmasnak tartják a haladásra, a fejlésre, s legujabb és legdicsőbb fejlésének az „Uj Kijelentést" tekintik. Az uj egyház a régi uj alakban, tökéletesitve. Alapjául a világ négy nagy szent iratát ismeri el, a Rig—Vedát, a Buddha Pitakast, a keresztény Bibliát és a mohamedánok Koránját. Az uj egyház sarkalatos tana az Isten egysége, a mely minden nagyobb hitrendszer, a hindu, buddhista, mohamedan és keresztény hitrendszer egységének a kifejezése.

Ram Mohun Roy rajah a Krisztus tanitásait szükségeseknek hirdette az egyéni és nemzeti erkölcsre és boldogságra, s az Indiában uralkodó kaszt rendszert és bálvány imádást kárhoztatta, mint a melyek a politikai és társadalmi haladást

---

*) L. The new development of the Brahmo Somaj. Dr. Knighton Contemporary Review. Oct. 1881. és The Brahmo Somaj versus the New Dispensation. Ugyanott Nov. szám.

**) „Kerresztény Magvető" 5. köt. 200—218 l. Brahmo Somaj. Egy ujabb vallásfelekezet Indiában. Ferencz József.

akadályozzák, de soha sem vallotta magát többnek az igazság nyomozójánál, ki honfiainak azt a jobb irányt igyekezett felmutatni, melyet ő a maga számára felfedezett.

Keshub Chunder Sen ennél tovább megy. Nem igényel magának ugyan supranaturalismust, de azt hirdeti, hogy ő összhangba hozta, egyesitette a különböző kijelentéseket, s felfedezte azt a módszert, mely által más rendszerek látszólagos ellenmondásai az eszme és a módszer logikai egységében feloldatnak. Minden korábbi rendszerek a gondviselés oeconomiájában találták meg összeköttetésüket. Az ő számára volt fentartva, hogy a gondolat rendszeres evolutióját, a vallásos élet fejlését felfedezze, hogy a chaosból, sötétségből, épen mint a tudomány, világosságot és rendet hozzon elé. S valamint csak egy valódi tudomány lehet az anyagi világ megmagyarázására, ugy a kijelentésnek is csak egy valódi tudománya van Isten müködésének a vallás tárgyainak helyes értelmezésére; és e tudomány az ő nagyszerü felfedezése. „Végre megtaláltam a kijelentés tudományát,“ igy kiált fel diadalmasan legutóbbi évfordulati beszédében: megtaláltam „az egységet a sokságban.“ S a hol mások zavart és ellenmondást látnak, ő rendet és folytonosságot lát. A hindu, buddhista, mohamedan és keresztény vallások csak részei az isteni rendszernek. Ezeknek szerencsés összeolvasztása alkotja az „Uj Kijelentést.“ Épen mint az Uj Szövetség logikai következménye az Ó-nak, az „Uj Kijelentés“ is logikai következménye minden addigi vallásrendszereknek, melyek az emberiséget ellenmondásokkal zavarták. De ez még nem minden. Keshub Chunder Sen azt mondja: „hogy az „Uj Kijelentésben“ a Krisztus profétiája teljesült. Jézus megjövendőlte, hogy a vigasztaló jőni fog utánna, a ki a világot minden igazságra fogja vezérelni.“ S az „Uj Kijelentésben“ ő e jövendőlés beteljesedését, „a keresztény és páli prófétiák megvalósulását“ látja.

S ámbár a Krisztus istenségét az uj egyház nem tanitja, de az ő személyéről és tanitásáról még orthodox egyházban sem beszélnek nagyobb tisztelet és kegyelettel, mint az „Uj Kijelentésben“. Alanyilag megengedik a Krisztus istenségét, de nem tárgyilag. Azt mondják, hogy Jézus is magának csakis alanyilag igényelt istenséget. Részese volt az isteni természetnek, isteni öntudatosság nyilvánult benne, de nem volt Isten, De minden hivő hasonlóan részese az isteni természet-

nek. „A mi Krisztust illeti“ — igy kiált fel Sen — „mi mindnyájan az ő küldöttei vagyunk.“ És ismét az „Uj Kijelentés“ egyházának alapitóiról ugy beszél, mint Krisztus apostolairól Indiában. Ugy, hogy ő nem jelentéktelen helyet foglal el mint vallástanitó, habár a supranaturalismust kizárja. Igaz, hogy követői közül némelyek több tisztelettel adóznak neki, mint a mennyi embert megillethetne, de tény, hogy az ő magatartása követőivel szemben elég szerény, mit mutatnak az „Uj Kijejentés“ apostolaihoz intézett eme szavai. *)

„Ne tiszteljetek engem, mint mestereteket. Én a ti szolgátok és barátotok vagyok. Ti vagytok az én mestereim. Épen azért én oly elbánást várok tőletek, mint a szolga várhat mestereitől, a barát barátaitól. Én Istentől küldetett szolgátok vagyok, s az én Atyám gyakran kijelentette nekem, hogy ha titeket nem szolgállak, üdvöm ellen cselekszem. Azért hadd szolgáljak nektek. Az én égi tanitóm a ti szolgálatotokra rendelt s nekem e hivatalt alázatosságban kell teljesitenem, s nem felfuvalkodva. Én nem bocsátlak ki titeket, mint Jézus, a nagy próféta kibocsátotta tanitványait. Mi más viszonyban állunk egymással, én egy vagyok közületek. Titeket a világ prófétái és apostolai bocsátanak ki. Én és mi a Jézus, Sakya Muni, Chaitanya és más nagy próféták által vagyunk kiküldve az igazságnak e világon való prédikálására. Ti nem vagytok az én apostolaim, hanem mind ti, mind én az ő apostolaik vagyunk. Ők a mi szellemi atyáink és nagyatyáink. Belőlük származtunk s inspiratiójukban keresztelkedtünk. Amaz égi próféták avattak fel és küldöttek titeket apostolokul. Én csak az ők szavaikat ismétlem az ők tanitványaikhoz. Amaz Istentől küldött próféták jelen vannak e házban, szivetekben és munkára hivnak fel. Buzditanak, hogy nyissátok meg sziveteket a bünös és bánatos szivü emberek szenvedései előtt. Testvéreitek az atheismus és vallástalanság tengerébe sülyednek alá. S hogyan vehetnétek ezt könnyedén? Jézus, Mózes és Chaitanya szellemei most is meleget lehelnek. Ne maradjatok hidegen, midőn tüzes szavaikat halljátok. A mi legfőbb Anyánk is, minden próféták anyja e parancsolatot adja nektek: „Uj Kijelentés“ apostolai, menjetek és üdvözitsétek gyermekeimet. Ime! a kételkedés és a bün megemészti őket. Siessetek segitségükre. Ha van szivetekben szeretet égi Anyátok iránt, menjetek és

*) Sunday Mirror, Calcutta. Apr. 3 rd. 1881.

szabaditsátok meg gyermekeit. Oh apostolok engedelmeskedjetek az isteni hivásnak és siessetek a munkára.

Ne feledjétek hitvallástokat: egy Isten, egy szentirás, a próféták egy családja. Szeressétek az egy igaz Istent, és imádkozzatok minden nap ő hozzá, és az ima tegye szentté életeteket. Közlekedjetek az égi szentekkel lelketekben. Egyétek testüket, igyátok vérüket, és testeitek változzanak át a szentség edényeivé. Éltetek legyen a tökéletes bölcseség, a tökéletes önmegtartóztatás, a tökéletes szeretet, ájtatosság, lelkiismeretesség, öröm és szentség egyesitése. Ne elégitsen ki részleges erény. Ne szomjuhozzatok a világ gazdagsága és gyönyörei után. Örvendjetek a mások boldogságán és szomorkodjatok a mások szomoruságán. Tekintsétek az egész emberiséget egy családnak. Ne viseltessetek gyülölettel más osztályu és más felekezetü felebarátaitok iránt. Legyetek önmegtartóztatók, de éljetek a világban az emberek között, s tegyétek, hogy ők éljenek bennetek s ti és ők mindnyájan éljetek az Istenben. Az egységben üdv, az egységben béke van. Apostol testvéreim ne keressetek aranyat vagy ezüstöt. Legyetek szegények, s ne aggódjatok a holnapi napról. Kinek gondolatja étel és ruha, nem hivő az. Az Isten legyen nektek mindenekben minden. Ne kivánjatok semmi egyebet az Ur lábainál. Vezéreltetni fogtok általa evén a kenyeret, a melyet ő ad, és nem a világ táplálékát, mely mind a testet, mind a lelket megfertőzteti. Aludjatok azon az ágyon, melylyel az Ur gondoskodik számotokra. Menjetek el a világ minden irányába, kelet és nyugat, éjszak és dél felé, és prédikáljátok az „Uj Kijelentést.“ Semmi emberi tekintetből ne vegyitsétek meg azt Ha valamely nép nem akar hallgatni, rázzátok le lábaitokról a port és menjetek más helyre. Ne nehezedjék meg szivetek, boszúra ne gerjedjetek. Ha ellenségeitekkel találkoztok, imádkozzatok békeért. Lélekben legyetek szükölködők és türelmesek. A viszályt békével győzzétek le. Szánjátok azokat, kik kevélységgel és hiusággal vannak eltelve, mert tévelyegnek. Lelki béke és tisztaság áradjon el minden helyen, a hol jártok. Ha megérkeztek egy faluba, hadd érezze a nép, hogy uj világosság szállott le reájuk. A dicsőség nem kevélységben, hanem tiszta lelkiismeretben áll. Sohase vágyódjatok lelketekben az élet gyönyörei után, de ha Isten boldogságot ad, fogadjátok hálával, alázatosan. Hogy ha nem fogadjátok el

az örömeket és gyönyöröket, a melyeket Isten ád, és nem viselitek el a fájdalmat, mely tőle jön, mindkét esetben az Ur ellen emelitek fel kezeteket. Ne mondjátok az Urnak: „Bocsáss reám szenvedést vagy adj örömet!“ Minden, a mi Isten országában történik, az ő akaratja által történik. Ma itt vagytok, holnap ott; ma tisztelet környez, holnap meggyaláznak. De ne legyetek aggodók és nyughatatlanok, mert minden, a mit Isten küld, javatokra szolgál. A végetlen Isten gondot visel reátok. Teljesitsétek a rátok bizott munkát hittel és lélekkel. Ki nem munkál, nem méltó a jutalomra. Teljesitsétek Isten munkáját, keressétek országát és ő megadja nektek mindazt, a mire égen és földön szükségetek van. Legyetek erősek a hitben, és ne féljetek az emberek előtt arról bizonyságot tenni. Ne tegyetek olyat, mi az embereket jövőben tévedésbe és babonára vezethetné. Hogy ha ti a bünben és restségben másoknak példát adtok, ti lesztek azért felelősek. Valahol a bünt az erény ellen harczolni látjátok, küzdjetek mint igazi hősök, hogy az erény győzedelmeskedjék a bün felett. A mint leszakitjátok lelketekről a világ kötelékeit, épen ugy oldozzatok föl másokat is azok alól. „Uj Kijelentés“ apostolai, a mit titkon közölt az Ur veletek, menjetek és prédikáljátok a trombita harsány hangján. Hirdessetek uj szeretetet, uj igazságot, uj ihletet az embereknek, és gyüjtsétek az „Uj Kijelentés“ sergébe.“

Az uj egyház az Istent, mint tárgyi valóságot, mint végetlen lényt, mint legfőbb Atyát szemléli. De Isten előtte nemcsak személy, hanem jellem is; személy, a kit imádnak; jellem, a kihez hasonlóvá lenni törekesznek; mert az a jellem: az isteni szentség. Czéljok az istenséget sziveikben megvalósitani. Az isteni tiszteletnek semmi haszna, hogy ha az embert nem teszi égivé, istenivé, és hogy ha a hivőket nem részelteti az istenség természetében. Az Isten jelölésére az uj egyház mintegy száz nevet használ:

„Isten, Ur, Szent, Nagy, Atya, Első ok, Legfőbb szellem, Mindenható, Könyörülő, Szabaditó, a Szegény Barátja, az Erkölcsi világ Kormányzója, az Elesettek Megszabaditója, Absolut lényeg, Elsődleges Erő, az élet Élete, Imádandó, Kijelentendő, Diadalmas, Égi Király, Örökkévaló, Végtelen, Mindenütt jelenvaló, Mindentudó, a Szeretet Tengere, Örömforrása, a Veszély Legyőzője, Teremtő, Megtartó, Mosolygó Anya, az Igazság

Világa, Nektartenger, a Kegyes Nyakláncza, Mártyr Koronája, a Szent Dicsősége, Szép Szem, Tökéletes, Kérlelhetlen biró, Legfőbb Értelem, az élet Kenyere, a Szem Világossága, Minden nemzedék Atyja, Próféták Küldője stb."

Az uj egyház hiszen az elköltözött próféták és szentek tárgyias létezésében is, mindenik személy, Isten gyermeke. De személyi létezésüknek egyszerü megengedése még nem minden. Lenni kell a szellemek társaságának, a szentek közösségének. A világ szentjei és prófétái személyi létezésének elismeréséből még semmi haszon. A régi theologiák Krisztusa csupán száraz külső tény. Az „Uj Kijelentés" Krisztusa benlakó hatalom, élő szellem, az öntudat egy ténye. Sen, hogy a szenteknek ezt a közösségét megfoghatóbb alakban fejezze ki, létesitette a zarándoklást. Kalkuttában egy termet rendezett be zsidó, görög, arab és észak-indiai szentekből és prófétákból. Itt a prófétákat hivják és velük társalognak. A képzelet ereje jeleniti a történeti személyt a gyülekezet előtt; annak évszázak előtt tett kinyilatkoztatásait több vagy kevesebb ügyességgel alkalmazzák a jelen idő követelményeire, s a theologiai szemlélet nehéz kérdéseire. Nem oly értelemben azonban, mintha azt hinnék, hogy azok a szellemek testileg megjelennek s betöltenek minden helyet. E szertartás csupán az „alanyiság bölcseletének" gyakorlati alkalmazása. Hogyha a próféták és szentek nincsenek is jelen személyileg, de szellemileg az ájtatos hivők életébe és jellemébe vonhatók. Az emberi léleknek, azt tanitják, hasonitó természete, bámulatos fölfogó ereje van. Egy óra alatt a szentek társaságában az egész sziv forradalomba jöhet, és a fölmagasztosult szellemekkel való érintkezés a megszentesülés biborával vonja be a lelket. Ez hatást gyakorolhat a legkeményebb szivű bünösre is.

Az Isten egysége Sennek egyik kedves tárgya, melyről mindig elragadó ékesszólással beszél, s kétségtelenül az Indiában uralkodó bálványimádás szükségessé teszi, hogy ő e ponton a legnagyobb ékesszólást fejtsen ki. Ő Istent öröktől fogva létezőnek, láthatatlan lénynek hirdeti, de India népe nem tudván Istent a maga egészében felfogni, részekre osztja, s természetét és tulajdonságait részenként szemléli. A Vedai korszak alatt, mikor a y o g i a láthatatlan Istent szemtül szembe látta, sohasem kérdezte mi az istenség? természete vagy tulajdonságai? Azt hitte, hogy az Isten megfoghatatlan, túl-

esik az emberi tudás hatalmán. A y o g i vagy ájtatoskodó lelke azonban teljességében az Istent egynek látta.

„De a vedai korszak elmulván, jött a puranai korszak — mondja Sen egyik beszédében — s ekkor a bölcselő szellem kezdett az Isten természete felől vizsgálódni. Kezdette kérdezni: ki és mi ő, ki azt a nagy világegyetemet teremtette és fentartja? Atya-e, Király-e vagy Ur?

És mikor semmi feleletet nem kaphattak kérdezősködéseikre, az Istenséget az értelem kardja által részekre osztották, képzeletük egyes tulajdonságait ragadta meg. Az egyik azt mondotta, előttem a szeretet mindenek felett, s Ő a ki szeretetből van alkotva, az én imádásom tárgya. Szivének szelid természetéből azt következtette, hogy az Isten nem más, mint szeretet, s igy csak ebben a tulajdonságban hitt. S a másik minél inkább szemlélte Isten könyörületességét, annál inkább volt hajlandó ama könyörület különböző nyilatkozatainak kifejezést adni. De az ember nem birván Istennek végetlen könyörületét egyszerre felfogni, szükségképen részekre osztotta azt is. S mert Isten az ő könyörülete által kenyeret ad az éhezőnek, e tulajdonságra egy külön istennőt képzelt és nevezte Annapurna-nak. S igy a végetlen könyörület eszméje által elfoglalt lélek Istent, mint Annapurnát fogta fel. Egy másikra Isten végetlen hatalmának nyilvánulásai tettek erősebb benyomást. A végetlen hatalmat mindenütt müködni látja. Elmélyed fölötte. S a világegyetem teremtője neki mint ama nagy, amaz őserő jelenik meg, melyből minden, a mi körültünk van, kiáradott. Az Isten S a k t i lett előtte, végetlen erő. Bölcseség, szeretet, tisztaság, jótékonyság mind ugyanazon eszmébe, az erő eszméjébe olvadtak bé. Igy a láthatatlan, mindent átható és megáldó szellem a puranai korszakban részekre osztatott s az egy Isten helyett százharmincz millió istent és istennőt imádtak."

A brahmoismusnak jutott részébe, hogy az elszórt részeket összegyüjtse, egyesitvén mindazokat az istenség állandó eszméjében. Igy az „Uj Kijelentés" eklektikus elvek alapján kibékiti, egységbe hozza mindazokat az ellentéteket, melyek a hinduismusban, buddhismusban, a kereszténységben és a mohamedanismusban voltak.

Az istenségre nézve a Brahmo Somaj azt a tant vallja, hogy az egyedül való legfőbb lény kezdettől fogva létezett, Ő

a világegyetem teremtője, és hogy e lény örökkévaló, végetlen, alak nélküli, absolut, mindent átható, kormányzó, mindent tudó, tökéletes lény, a kihez nincs hasonló. Csakis az ő imádása által juthat az ember boldogságra, mindezen, mind a más világon, s csakis az ő szeretete és a testvéri szeretet és ennek müvei által imádhatja az ember igazán Istenét.

Az „Uj Kijelentés" még ennél is tovább megy. Követői számára gondoskodik számos és különféle szent iratokról, a melyekből szabályokat és példákat merithessenek. Hogy magyarázzák, hogy hozzák összhangba e szent iratok ellenmondásait, arra nézve a kellő felvilágositás még hiányzik, talán ép most foglalkoznak azzal. Hanem a Brahmo Somaj követőjének főleg a természet könyvére és a lelki szemléletre (intuitio) kell támaszkodni, hálásan fogadván a mult bölcseinek segitségét is. „Tiszteljétek a Krisztust" — mond Sen tanitványainak — de ne legyetek keresztények a szó közönséges értelmében. A Krisztus erényének csupa utánzása nem elég. Előre barátaim, egy magasabb ideál felé. Legyetek Krisztusok. Testesitsétek meg őt lényetekben, vigyétek be testileg saját öntudatotokba. Tegyétek őt saját húsotokká és véretekké. Legyetek meg annyi Krisztusok, mindenik egy kis Krisztus a maga módja szerint." A képzelet e merész szárnyalása sok zavart és félreértést okoz. Igy például az „Uj Kijelentést" „ama drága nyakláncznak nevezi, melyben minden korok és égaljak drágakövei és gyöngyei vannak összefoglalva", „az a különféle, de összhangba hozott hangszerek édes zenéje," az az a csodálatos oldó anyag, mely minden kijelentéseket egy uj chemiai anyaggá olvaszt össze." „A Krisztus egy személy, egy jellem," a melyet testetekbe, testembe kell benyelni, „ő a ti husotoknak husa, véreteknek vére, lehelletetek lehellete." „Az én hitemben" — mond ismét — a legfőbb boldogságot találom. Az én szerető Atyám rendkivül boldoggá tesz engem abban az édes hitben, melyet nekem adott. A dicséret hangját kell fölemelnem az Isten áldott fia iránt is, mert ő is tett engem azzá, a mi vagyok. Az ő áldozati vére a bünös világért az én életem véribe ment át. Már az anyám méhében ittam abból a drága vérből, s növekedtem testben és erőben." És ismét egy másik beszédben igy szól: „A mint az élet utját jártam, találkoztam három méltóságos alakkal, Keresztelő Jánossal, Jézus Krisztussal és Szent Pállal." Hasonlóan beszél az ő társalgásairól „Mózessel, Gotama Buddhával, Socratessel és Mohameddel."

Azonban Sen képzelet csapongásai nem szó szerint veendők. „Mikor azt mondottam a minap, hogy Mózessel és Jézussal ültem, futottatok és azt hirdettétek a világnak, hogy én két emberi alakot, vagy inkább azok szellemeit láttam. Nevetségesen magyarázzátok a költészet egy szép darabját. Oh bennem csak a keleti szenvedély nyilvánult, mely szereti a képletes beszédet, a költészet ere, a mely a keleti népeket annyira jellemzi, árasztott el engem."

Az „Uj Kijelentés" hirdeti a lélek halhatatlanságát. A halál a test és lélek közt való közösségnek felbomlása. A jövő élet folytatása és fejlődése a jelennek. A halhatatlanság eszméi, valamint az erkölcsiség alapelvei eredeti meggyőződések az ember szervezetében gyökerezve. Az „Uj Kijelentés" tagadja az istenség incarnatióját, de minden nagy vallástanitót Mózestől Mohamedig az Isten szolgájának és isteni tanitónak ismer el. A kötelesség nem teljesitése bün, mi által megsérti az ember az Istent, felebarátait, önmagát és még az alsóbb lényeket is, mert kötelességeink ezek iránt is vannak. Minden bünösnek szenvedni kell bünössége következményeiért előbb vagy utóbb, ezen, vagy a jövő világon. Azonban a bünt magunkból kiirthatjuk és megszentelődhetünk az Isten imádása, önmagába térés, bünbánat és az Isten keresése által a természetben és a szent könyvekben, kiirthatjuk a jókkal való társalgás és magán szemlélődés által. Ezekben az üdv eszközei vannak letéve. Az „Uj Kijelentés" semmi közvetitést nem ismer el az Isten és az ember között. Minden lélek maga érintkezik az Isten ihletésével. A megtérés, az üdvözülés folytonos növekedés a lelki tisztaságban, és e növekedés folytonos az örökkévalóságig. A lélek mind alkalmasabb lesz az egekre, és mint az istenséget körülözönlő szellemi társaság, örökké tartó boldogságot élvez az örök életben.

Egyik sajátosság az „Uj Kijelentésben" az istenség anyasága. Ez eszme, a mint Monier Vilmos tanár, „Indiai theisticus hitujitók" czimü müvében megjegyzi, egészen hindu eszme. Az használatban volt a hinduknál, még a keresztény időszak előtt.

Az „Uj Kijelentést" apostolai nyilván az Isten és nem ember müvének tartják. A rendszer, melyet ember alkot, bizonyára szétfoszlik. De az Isten munkája állandó, s ámbár hoszszu időt igényel a kifejlésre, és számtalanok az eszközök, melyek által az emberek előtt láthatóvá lesz, de a mű maga ösz-

hangzatos egész, az isteni akarat nyilatkozata, mely az emberi természet egymással harczoló elemeire irányozólag hat. Ezek az „Uj Kijelentés" jellemző vonásai. S ugy vannak meggyőződve, hogy ez egy fenségesen összhangzó terv az isteni gondviseléstől küldve, naponként mindinkább fejlődik és hogyha isteni rendeltetéséhez hű marad, biztos gyógyszere leend az emberi szükségeknek és hiányoknak. Ram Mohun Roy rajah Vedai Somaja és Debendro Nath Tagore hindu brahmoismussa *) túlélték magukat. És most az idő teljességében megjött az „Uj Kijelentés", az eklekticismus egy isteni rendszere, mely magába minden vallást fölvesz és Istennek minden prófétáit egyesiti.

Az Uj Kijelentés szertartásai még nincsenek egészen megállapitva. Jelenleg isteni tiszteleteik nagyon egyszerüek. Az egész egy hymnusból, invocatióból, magános szemlélődésből és imából áll. De a mult januárban az Uj Kijelentés zászlója kibontatván, azt egy részletesebb rituale jelzőjének lehet tekinteni. Az A r a t i szertartás, melylyel a zászlót kibontották, sokaknak megbotránkozásra adott okot. Az abban állott, hogy a zászló előtt világokat lobogtattak és hymnusokat énekeltek — „A jelvényes hit szent titkait". A zászló egészben azt mondják, az ekklésia militans jelvénye, a mint ekklésia triumphanssá fejlődik. A zászló magasra lobogtatása a levegőben a diadal gondolatát jelzi. A zászló kibontása: hadat izenni a rosz ellen és Istenországát hirdetni. Győzedelmeskedni kell a felekezetiességen s helyébe az ekklekticismust, a szellemi vallást, a szentek egyességét és a legfőbb Isten országát állitani. Mindezek az eszmék és előlegezések, azt mondják, symbolizálva vannak a zászlóban.

A zászló kibontása a következő módon történt. Egy keskeny biboros abrosszal födött asztalon állott a világ négy nagy szent könyve, a hindu, buddhista, keresztény és mohamedan, ezzel szemben az Uj Kijelentés zászlója. Sen igy beszélt a gyülekezethez:

„Nézzétek az Uj Kijelentés zászlóját. A selyem zászló karmazsin-piros a mártyrok vérével. Az az ég és föld nagy Királya, az egyedül legfőbb Úr zászlója. Győzelem vonja körül az ő szent lobogóját. Az ő mindenható karjai levernek minden roszat, megsemmisitik a bünt és érzékiséget.

*) L. Ferencz J. fent idézett czikkében.

Nézzétek fölötte összegyülekezve az ég minden prófétáinak és szentjeinek szellemeit, nézzétek e néma társaságot, a melynek egyesülése a hit, remény és öröm összhangja. S a szent zászló alatt a hinduk, buddhisták, a keresztények és a mohamedánok szent könyveit, a régi korok bölcsességét, a szentek inspiratioját, a mi világosságainkat és vezéreinket. Itt e zászló alatt négy szentirat egyesül égi hármoniában, négy nagy szárazföld: Európa, Ázsia, Áfrika és Amerika nemzetközi testvériesülésben. Itt látjátok találkozó helyét keletnek, nyugotnak, éjszaknak és délnek, öregnek és ifjunak, férfiunak és asszonynak, gazdagnak és szegénynek, bölcsnek és tudatlannak. Itt van a sziv és az ész, a lélek és az akarat, a tudomány és szeretet, ájtatosság és kötelesség hármoniája. Dicsőség a magosságban levő Istennek! Tisztelet minden prófétáknak és szenteknek az égben és minden szentiratnak a földön! S az Uj Kijelentésnek győzelem, győzelem, győzelem!"

A tanitványok azután rendre elsétáltak a zászló előtt s mindenik megérintvén és megcsókolván, tiszteletteljesen meghajolt Isten előtt, könyörögve országa eljöveteleért. Az egész szertartás, mint az Uj Kijelentés lapja irja, nagyszerü symboluma volt a leleplezett égi királyságnak, nagyszerü élő képe Isten országa eljövetelének a földre. Mert ez ünnepélyes látványban a hivő szeme a Krisztus által hirdetett égi országnak élő symbolumát látta.

Mindazonáltal Sen tanitványai nem mind látták ezt igy. A Brahmo-Somaj sok követője megbotránkozott e szertartáson és sokan megtagadták, hogy az Uj Kijelentés tanitványai közé soroztassanak.

Egy uj szertartás is állittatott fel, mely az Uj kijelentés közlönyében a következőleg van leirva:

„Jézus! Valjon az Uri szent vacsora csak ama nemzetek számára volna-e, melyek kenyeret és bort vesznek? Ki vannak-e a hinduk zárva a szent vacsorából? Kitagadnál-e minket azért óh Jézus, mert rizst eszünk és bort nem iszunk? Az nem lehet. Oh Jézus szelleme! az nem lehet. Te mind Ázsiára, mind Európára nézve mondtad: Egyétek az én testemet és igyátok az én véremet. Ezért a hindu a te testedet rizsben fogja enni és a te véredet tiszta vizben inni, hogy igy az irás beteljesedhessék ebben az országban is".

Vasárnap, mártius 6-án (1881) hindu szokáshoz alkalmazva

a fennebbi elv alapján a szertartás meg is történt. Krisztus hindu apostolai ima után az ebédlő terembe gyültek a csupasz földön foglalván helyet. A rizs egy ezüst tányérba helyeztetett és a viz egy kancsóba virágokkal és zöld levelekkel köritve. Sen ekkor felolvasta a következő verseket Lukács evangeliumából:

„És minekutánna a kenyeret vette volna és hálákat adott volna, megszegé és adá nekik, mondván: Ez az én testem, mely ti érettetek adatik; ezt miveljétek az én emlékezetemre. Hasonlatos képen a pohárt is, minekutánna vacsorált volna, ezt mondván: E pohár amaz uj testamentum az én véremben, mely ti értetek kiontatik".

Sen azután imádkozott könyörögvén a szertartási rizs és viz megáldásáért:

„Oh szent és örök Szellem érintsed a te leheleteddel e rizst és e vizet és e durva anyagokat változtasd megszentelő szellemi erőkké, hogy a midőn mi e szertartást felvesszük, hasonuljon az ugy a mi rendszerünkhez, mint minden szenteknek husa és vére a Jézus Krisztusban. Elégitsd meg a mi lelkünk éhségét és szomjuságát a gazdag eledellel és itallal, melyet elõnkbe helyeztél. Erősits minket krisztusi erővel és táplálj szent lélekkel.

„Az Úr megáldotta a rizst és megáldotta a vizet.

„Azután a rizs és viz kisebb adagokban kiosztatott a körülállóknak és a férfiak kegyelettel ettek és ittak azokból és a nők és gyermekek is ettek és áldották az Istent, a próféták és szentek Istenét".

Az Uj Kijelentés egyik ujdonsága „az önmegtagadó fogadalom". Az ily fogadalomtevők alkotják a Grihastha vairagi rendet vagy az asketikusok rendjét. Ezek világi emberek, a kik szorgalmasan dolgoznak és semmi papi kötelességet nem teljesitenek. Önmegtagadás jelszavuk és mindent, a mit szorgalmas munkával keresnek, az egyháznak ajánlják fel.

Egy másik különössége az Uj Kijelentés egyházának, hogy a buzgóbb hivők házról-házra járva az ajtók előtt hymnusokat énekelnek. Eddigelé ez a gyakorlat csupán az alsóbb néposztályra, a szegény Vaishnavakra szoritkozott. De most a közép és magasabb osztályokat is hivják, hogy részt vegyenek ebben a „magasztos munkában". Arra buzditják őket, hogy felhagyva a közönynyel, kevélységgel és hiu világi dicsőséggel,

az estvéken keressék fel a gazdagok palotáit és a szegények kunyhóit s isteni dicséreteket énekelve mozditnák elé országuk jóllétét egy kis önmegtagadás által.

Hogy ezeken kivül mit tanitanak az Uj Kijelentés apostolai, álljon itt mutatványul a következő kivonat a „Keresztről“ tartott beszédből, melyet valószinüleg Sen irt.

„Sok tanuságot rejt a kereszt magában. 18 évszázon keresztül, hitet, szeretetet és igazságosságot árasztott a világra. Erősitette a gyönge szivüt, megszentelte, ujjászülte a bünöst. Sok nemzetnek világosságot és békét adott. Innen van, hogy a világ dicsőiti a keresztet és sok ájtatos keblén hálásan viseli. Az Uj Kijelentés apostolai olvasták a titokzatos symbolumot, elmélkedtek fölötte és szentélyükben sokat imádkoztak azt illetőleg. Minő nemes érzelmeket és magasztos gondolatokat keltett az lelkükben. Minő égi világosságot öntött alázatos szivükbe!

S mint keresztény testvéreik napot nap után töltötték a kereszt alatt bámulva ama csodákat, melyeket e világon tett, ők is készek alázatosan viselni a keresztet és bizonyságot tenni Jézusról az élet kisértései és szenvedései között. Jézusra nézve a kereszt az ő áldozati vérének ömlése a világ üdvösségeért. S mi értelme van reánk nézve? Reánk nézve csak egy értelme van: megfeszitni a testet, kiirtani az állati tulajdonságokat, megsemmisiteni a régi embert. S a mi megfeszitésünk: érzéketlennek lenni a világ iránt. A kereszt az ember alakja kiterjesztett kezekkel.

Állitsatok csak bármely embert ebbe az állásba és látni fogtok egy ember keresztet. Vizsgáljátok ez állást és jelentését. Az az emberi testet jelenti megerősitve és mozdulatlan. Jelenti az embert, kinek kezei meg vannak szegezve és e miatt a világi dolgokat nem érheti el, az embert, a kinek lábai meg vannak szegezve és e miatt a bün és testiség utjain nem járhat. Jelenti a y o g a-állást, vagyis a holt és mégis élő embert. S az ember, ki a világon felül áll, s a kinek érzékei a testre nézve meg vannak halva, kinek testi természete alá van vetve a szelleminek, a ki nem beszél, nem mozdul és nem kisértetik — az ilyen ember hasonló a kereszthez. A régi embernek meg kell halni a kereszten, megfeszittetni a szellem, a yoga által. Gondoltatok-e a Krisztusra, a mártyrok és yogák fejedelmére? Gondoljatok hát Buddhára is! Ő is halott, moz-

dulatlan s szoborszerü alakja a megfeszitett emberiség jelzője, a ki érzékeit megölte, legyőzte. És gondoljatok a nagy hindu y o g i, Sivára, a mint a földön fekszik, holtan, érzéketlenül, Shakti, az isteni erő lábai alatt. Az egész ugy tünik fel, mint egy megforditott kereszt. Ez egy allegoricus jelentés, mely arra tanit, hogy kell egy igaz hivőnek holt érzéketlenségig megalázni magát a Mindenható lábainál. A kereszt, a kereszt ez az mindenütt, a mi minket a megfeszités és uj élet szükségességére emlékeztet".

A Krisztus keresztjéről, a szenvedély nélküli Buddháról és a hindu asketismusról való beszédeknek ez összeelegyitése valóban szokatlan, sajátságos.

És még sajátságosabb, hogy az, a ki Krisztusról és Buddháról igy beszél, egy más alkalommal Szent Péter szelleméhez imádkozik s f. év 7-én meg épen tüz-áldozatot tart s rá következő vasárnap egy „Uj keresztelési szertartást," az első alkalommal a tüz istenéhez Agnihoz, az utóbbinál a vizistenéhez, Varunához imádkozván.

De Sen rendszere iránt teljes bizalommal van. Hiszi, hogy az Uj Kijelentés Istentől küldetett. A Brahmoismus története, mondja ő, mutatja isteni eredetét. Annyi komoly ember nem talált volna vigasztalást abban, hogyha másként volna a dolog. Mert több mint már husz éve, hogy sokan szellemi vigasztalást találtak abban az élet minden kisértései közt. Egy csupán az értelemre fektetett rendszer ily vigasztalást nem adhatott volna. Az sok bünöst megtéritett és sok elesettet fölemelt. És ez, mondja ő, bizonysága annak, hogy az Uj Kijelentés több, mint értelmi rendszer. S csakugyan az Uj Kijelentés nem csak a jóságot prédikálja, hanem prédikálja a szentséget is. A jóság emberi, a szentség isteni. S ezen az uton lehet Istenhez hasonlóvá lenni. A y o g a-tehetség, vagy a szellemi közlekedés és hasonitás ereje, azt állitja, különösön, meg van a hindu fajban, — egy tehetség, mely tulszárnyal időn és téreken s a lélekbe az istenséggel és emberiséggel száll vissza. Kalkuttában a város termében tartott beszédében, Sen hallgatóit, a következő ékesszóló sorokban buzditotta e y o g a tehetség használatára s a világ összes népeinek egy néppé tételére. „Megforgatva a yoga csodálatos varázsvesszőjét, azt mondjuk az Ural hegynek és Ural folyónak: „Tünj el és ime!" eltünik. És ha azt parancsoljuk Európának, lépjen Ázsia szivébe és

Ázsiának, lépjen Európa szellemébe és engedelmeskednek, azonnal előttünk áll egy európai Ázsia és egy ázsiai Európa, vagy más szavakkal a keleti és nyugoti eszmék vegyülése. Azt mondjuk a Csöndes tengernek: Öntsd hullámodat az Átlánti tengerbe és azt mondjuk a Nyugotnak: „Fordulj vissza Keletre" ! Mi hivjuk a régi Indiát, hogy jöjjön hozzánk minden r i s h i-ivel és szentjeivel, asketismussával, közvetlen iuspiratiójával, egyszerü jellemével és nézzétek e transfiguratiot! A mivelt modern hindu védai köntösben. Hogy lesz a yoga által egy nemzet a másikká. Nézzétek, hogy eszi és issza Ázsia Europa húsát és vérét! Hogy veszi fel magába a hindu a keresztényt és a keresztény a hindut! Folytassátok csak ezt a szellemi közlekedést testvéreim és folytonosan szivjátok magatokba a jót, a nemest mindenikből. Ne gyülöljétek, ne átkozzátok egymást, mint a felekezeteskedők szokták, hanem fogadjátok magatokba az egész emberiséget, fogadjatok be minden igazságot. Ne legyen köztetek ellenkezés, kirekesztés. Hadd hulljanak le ama válaszfalak, melyeket a nemzetek egymás közt emeltek, az egyetemes igazság ereje által s hadd hulljanak le ama válasz falak is, melyek egyént egyéntől elkülönitenek, hogy igy a szeretet, igazság és erkölcsi tisztaság élő vize folyjon milliók szivén és a jövő nemzedékek ezrein keresztül országról-országra végtelen időkig. Igy fognak az egyéni és nemzeti jellem hiányai kiegyenlitődni s az emberiség vallásos és erkölcsös életben egy teljesebb és tökéletesebb irányt nyerni. Semmi okotok sincs európai barátaim, hogy ti az örökkévalóságig szük körötökben mozogjatok, megvetvén mindent, a mi keleti, ázsiai. Miért ne növelnétek erényeiteket kelet erényeivel? És miért ne adnátok bölcseletetekhez, tudományotokhoz és miveltségtekhez kelet hitét és költészetét".

Valóban nem csoda, hogyha ily ékesszóló beszédek Sen hallgatói szivének benső rejtekeiig hatnak. Tekintve az ő munkásságát, sikereit, fáradhatlan szorgalmát, bátorságát, lelkesültségét és kitartását, egyik ismertetője joggal irhatott," az ő csaknem emberfeletti ékesszólásáról, tehetségéről és geniussáról.".

A Brahmo Somaj mozgalom kétségkivül egyike a legérdekesebb vallási mozgalmaknak ma a világon és Keshub Chunder Sen az „Uj Kijelentés" prófétája egyik legnagyobb vallásalapitó a jelen korszakban. Nagy fontosságu e vallási mozgalom különösen Indiára nézve. Az hivatva van annak több ezer

éves előitéleteit széttörni, a régi babonás szertartásokat, társadalmi szokásokat észszerübbekkel helyettesitni, a nő helyzetét a társadalomban emelni, szóval ,az egész hindu társadalmat ujra teremteni. És e tekintetben a Brahmo-Somaj már is méltánylandó munkát végzett. S talán a hindu társadalom ujra alkotásának nagy czéljából lehet kimagyarázni az „Uj Kijelentés“ átalánosan befogadó szellemét, messze terjedő eklekticismusát, mely magában fölolvasztani törekszik a hindu, buddhista, tkeresztény és mohamedan vallást, mely mig egyfelől a kereszt tény igazságokat hirdeti, másfelől abban a régi hindu vallási fogalmak és szertartások szellemesülnek a képzelet költői ereje által. Sikerül-e ez uton a hinduk millióinak szivét megragadni s az árják ősi nemzetét hindu alappa kecsegtetve az ujabb miveltség birodalmába dicsőségesen átvinni? e kérdésre csakis a jövő adhat feleletet. Mert bármily erősen állanak is Sennek legközelebbi hivei mellette, tény az, hogy a Brahmo-Somajt követők egy része ez évben elszakadt tőle és a tiszta theismus fentartása érdekében külön társulatot alkotott, külön templomot épitett. (Az elszakadásra okot egyfelől az a körülmény adott, hogy Sen leányát 1878-ban az egyik bennszülött fejedelemhez korán adta férjhez és az ünnepélynél pogány szertartást is megengedett, másfelől pedig az „Uj kijelentés“ tulcsapongásai.) El fogja-e Sen e szakadást enyésztetni tudni, vagy pedig elszakadt hivei helyett az „Uj Kijelentés“ kiválasztólag egyetemesitő szellemével a nagy hindu társadalomból fog-e ujakat és számosabbakat toborzani: mind erre érdekkel várjuk a dolgok fejlődését. De bármint legyen, rokonszenvünket és elismerésünket nem tagadhatjuk meg India prófétájától. Legujabb kinyilatkoztatása: az Uj Kijelentés rendszere ellen, ha elvi oldalról lehet is kifogásunk, de az azon elömlő isteni ihlet, prófétai szent tüz, mely minden beszédeit jellemzi, csodálatot és tiszteletet érdemel.

PÉTERFI DÉNES.

A KÉNOSI UNITÁRIUS EKKLÉZSIA.

(Történeti leirás.)

A kénosi unitárius ekklézsiának eredetére vonatkozó adatok — kutatásaim után nagy valószinüséggel mondhatom — nincsenek. Kénytelenek vagyunk hát a hagyomány beszéde után indulni s abból vonni el egyetmást, hogy mégis valami tájékozásunk legyen, mit jóhiszemüleg kárpótlásul vehessünk az elveszett bizonyos helyett.

Orbán Balázs tudós történész által is „Székelyföld leirás"-ában igazolt tény az, hogy Kénos, mint filia több más szomszéd társaival együtt a h.-szt.-mártoni anyaeklához tartozott, de hogy mikor csatlakozott s mikor vált külön, azt seholse birtam fölfedezni. — Különben adatokban nagyon szegény ekkl. levéltárunkban akadtam egy nagyon is régi kinézésü kis nyolczadrétü levelecskére, mely éppen azt volna hivatva felderiteni, hogy mikor szakadt el Kénos az anyaekklézsiától, de a levél irásának évszáma teljesen hiányzik. A levél megszólitása ez: Tisztelendö föpüspök ur! Tisztelendő szt. Synodale Consistorium, kegyes lelki atyánk! Aláirása ez: alázatos szolgái: a kénosi unitária ekklézsiának minden igaz tagjai. Tartalma röviden: Ecclézsiánk kévánja magát az Ecclesiastica Constitutiohoz tartani a bérfizetés aránt, hogy adjunk papnak 2, mesternek 1 kalongyát, hogy mi is más ekklézsiákhoz hasonlók lehessünk s papot, mestert kedvünk szerint hozhassunk, stb.

Legrégibb hagyomány szerént a falu nyugoti szélén, most Tekt. Ládai Győzőné György Ilona urasszony által birtokolt szép gyümölcsös kertben volt egy gyönyörü s nagy kiterjedésü udvarház, melyhez tartozott egy kis kápolna is, melynek helye egy kőhalmazból emelkedett dombocskán ma is látható jelezve egy vaczkorta által, melyet ma is a nép pap vaczkorfájának nevez. E kápolna szolgált ismeretlen időkön keresztül a kénosi hivek istenitiszteletének helyéül, mig Kénosi Gál Ferencz roppant sok birtoku gazdag nemes ur — kié volt hihetőleg emlitett udvar és kápolna is — egy közös templom építését vette czéiba, miről egy 1651-ben kelt családi testamentumában ezeket irja: Ha én végben nem vihetem az kénosi templomot, Angyalosi meghépitse, az György Mihály olajsajtoló hegyében. *)

Hogy maga Kénosi G. Ferencz megépithette-é a czélbavett templomot, vagy veje Angyalosi István hajtotta végre és mikor, az bizonytalan, hanem az tény, hogy a templom emlitett helyen felépült, mert 1744-ben a templom fejéritéséről és igazitásáról van szó a curatori számadásban. Ez pedig a legelső adat, mit a kénosi ekklézsia levéltárában találhatunk, eltekintve attól, hogy egy az ujabb időben ujra öntött harangra 1703 évszám volt irva, és egy máig is használatban levő fertályos kora, aranyozott urvacsorai boros pohár 1633 évszámmal van jegyezve, miről bátran következtethetni, hogy a kénosi ekklézsia történetéből több mint száz esztendő teljesen ismeretlen.

---

*) Lásd köri felügyelő gondnok mlgs. Jakab Lajos ur családi levéltárában.

Az első, vagyis régi templom és torony alakjáról s nagyságáról nincs semmi bizonyos adat, csak annyit tudunk rólok, hogy a templom kőből, a torony fából épült, mindkettő zsendely fedéllel.

A fatorony, vagy tán csak harangláb helyett kőtornyot épitettek 1762-ben, mit akkori curator Fóris György ilyen hiányos feljegyzéséből következtethetni: A kőmiveseknek, mikor a tornyot végezték, adtam 21 rfrtokat. — A tornyépités körülményeiről, módozatairól nem emlékezik, csak azt jegyzi meg: A torony sokba került. Ezt a tornyot 1816-ban renoválták s kimeszelték; 1849-ben ujra fedték, a mi került 93 frt 24 krba, ugyanekkor a torony gombjára egy aranyozott csillagot tettek, az aranyozás 3 frtba került. Több emlités egészen mostanig nincs a torony felől, hanem most már mindennapi emlegetés tárgyát képezi, a menynyiben egy évszáz ezernyi zivatarjai győzedelmet vettek rajta csaknem a diadalomig, s ez okból a hivek buzgó törekvése egy ujnak emelésén fáradozik. E már igazán kiszolgált toronynak párját nem igen találhatni, mert kortársai többnyire mind uj alakot vettek fel, a hol kibirták az ujjáalakitást, de ez még ama régi tornáczos modorban áll zsendely fedél alatt, megviselve tetejétől fogva mind az aljáig. Magassága mintegy 14—15 öl fel a gombjáig számitva. — Van benne két igen szépen összhangzó kis harang, egyik két, a másik 3 mázsás körülbelől. A nagyobbikon ilyen irás olvasható: A kénosi unitária ekklézsia öntette ezt a harangot Isten dicsőségére: Venite et laudate Dominum 1775. A kisebbiken ez olvasható: A kénosi unitaria ecclézsia öntette ezt a harangot Tőzsér István curatorságában 1775. E két harang korábban is a kenosi ekklézsiáé volt kisebb alakban, miről egy 1770-beni feljegyzés emlitést teszen: két harangja van az ekklézsiának: a nagyobb 1727. „Eccla unit. Kénos, a kisebb 1703. Venite, audite verbum Dei" feliratokkal.

A mostani templom épült egészen alapjában ujból 1844-ben csinos ujabbkori izléssel, arczal délnek állitva, keleti vége kerek, nyugati vége pedig szögletes, és itt a toronytól egy ölnyi tér választja el. Az egész kőből épült, fedélzete cserép, hossza 10 öl, szélessége 5 öl, magassága 3½ öl. Főbéjáratánál egy kis porticus van szintén kőből és cserép fedél alatt épitve, hová az éltesebb asszonyok közül nehányan telepedni szoktak az isteni tisztelet alatt.

Belől a templom mennyezete stakaturos, fala több helytt átellenes kettős ivlábakkal, mi igen csinos kinézést nyujt az egésznek. Két végében két kar, a kelet felőli karban az orgona valóban kedves kinézésü két testben, mely két test egy felmagasló széles ivvel van összekötve s ez ivben szép nagy betükkel olvashatólag e jelmondat: Az ur gondot visel. A két test közép táján a kar és orgona közös oldalán látható: 18—J. L.—45. Diszitése nem pazar, de oly csinnal alkalmazott, hogy most 35 év után is kedvesen hat a szemlélőre. Emlitett jelmondatos iv tetején egy fehér galamb áll, szárnyát repülésre tartva, mintha lábaira fűzve hozná a jelmondatban kifejezett isteni gondviselésnek szent izenetét.

A főbéjárattal szemben áll a szószék és felette egy diszes korona kivül e felirattal: Készittette Iszlai Zsuzsánna Jakab Lajosné 1845, belől olvashatólag e körirattal: Légy hiv mind halálig s neked adom az életnek koronáját.

A templom piaczán van az urasztala, egy erös és csinos kerek faasztal, melyet 1845-ben Jakab Gergely csináltatott.

A templomi székek még a régi templomból vannak nagyrészint átvéve,

hanem azért tisztességes berendezéssel foglalnak helyet kelet felől a férfiak, nyugat felől a nők használatára.

A templom keritése nem valami tágas, hanem a helyi viszonyokhoz mérten elég nagy, jó erös zsendely ledelü deszka kerttel, és két bejáratánál két jó záros ajtóval ellátva.

Helyén látom itt az igy körülirt templom épitésének körülményeit és segédeszközeit is vázolni, a mennyire legalább a rendelkezésem alatti adatok engedik.

Mint előbb is emlitém e templom épült 1844-ben, de sok küzdelemteljes év után, mert már 1834-ben, tehát tiz évvel előbb megindult ez ügyben a mozgalom; csak annyiban kivánom itt a mozgalom szót alkalmazni, a mennyiben már az eszme megvalósitása kezdeténél sem volt egyetértés a hivek között, mert a jobb rész akarta s a nagy rész hidegen és részvétlenül nézte a jobbak buzgolkodását, s az egészben az a fájdalmasabb, hogy maga a pap is egyfelől ellensége volt e valóban szent czélu törekvéseknek, talán mert nehéznek tartotta a szerepet, mi neki ez ügyben osztályrészibe jutandott, vagy mert nem akarta ismerni a „kellen“ tul levő kedves kötelességeket; pedig nagyon könnyü lesz vala a dolog élén álló derék pártfogó urral egyetértve diadalra vezetni a szent ügyet. — Volt ugyanis abban az időben egy derék, kegyes és nagy buzgalmu pátronusa ez ekklézsiának Tekintetes Jakab Gergely ur, ki az ekklézsia s általában a vallás ügyeiben lelkes tevékenységgel működött s ki egy idevonatkozó emlékiratában kivánta megörökiteni a templomépités körülményeit. Ez emlékirat szerént kimondhatlanul sokat kellett futnia fáradni s mindenek felett lelkesitnie, hogy a már-már nyakokba omló templom helyett mást épithessenek; sok önzéssel, még több nemakarással s legeslegtöbb késedelmezéssel, mint erős akadályokkal kellett küzdenie. Végre-valahára országos kéregetésre felsőbb helyeken való sok zörgetéssel engedélyt nyerhetett, s mikor ez megvolt, alig kaphatott embereket, kik a patentalisokkal különböző vidékekre utra keljenek; még az az eset is megtörtént, hogy idegen falusi s más felekezetü embereket kellett e czélra felhasználnia, nem akadván annyi buzgó keresztény ez ekklézsiában, hogy saját magok jollétének előmozditására időt s fáradságot szenteljenek. — Különben a sok töprengésnek és nyugtalan fáradságnak még is szép sikere lett, mert ez úton 777 frt 64 krt gyüjtöttek össze, a mi nemcsak mint kamatozó tőke, hanem mint lelkesitő eszköz is hathatósan működött a további kellékek megteremtésében, mihez járult nem kis mértékben egy uj pap lelkesitő bánásmódja is. — Utba lévén inditva nagy ügygyel bajjal a templomépitési alap s az uj idők uj embereket hozván a régi jók mellé, feltámadt a közbuzgóság is mind jobban-jobban, annyira, hogy az irt évben 33 nap alatt az uj templom cserépfedél alá vétetett s csakhamar egyéb szerelvényekkel is beállittatott; az egész épület maga került 2593 frt 80 kr. tiszta pénzbe, ide nem értve a sokfelől jött ajándék anyagokat.

A belső szerelvények közül az urasztala és korona már emlitve voltak, illetőleg emlitve, hogy egyiket Jakab Gergely, a másikat Iszlai Zsuzsánna Jakab Lajosné csináltatta, de az orgona csak két betüvel hirdeti az Isten emberének nevét, ki vallásos áldozatkészségének zálogaként, a buzgóságnak e magasztos oltárát emelteté. A két betüben Mlgs Jakab Lajos ur neve foglaltatik, ki a nyolcz változatu orgonát lókodi Balázs Mózes naturalista müvészszel csináltatta saját költségén. — Ára 600 mforint és 6 köböl búza.

Végül a templomajtókat közösen csináltaták akkori pap, Sándor Ferencz, id. Imre András, Pál Mózes és Nagy Mózes. Az ablakrostélyok csináltatásában

pedig az ekklézsia pénztárát jótékony adományaikkal segitették: Jakab Lajos, Fosztó Ferencz, Kis Dániel, Sándor János felső, Rácz István, N. Máté József és Fóris Mózes id.

Mielőtt tovább mennék, helyén látom itt kapcsolatosan megemliteni mindazon jóltevőket, kik a templomépités nagy munkáját az emlitetteken kivül kisebb-nagyobb áldozataikkal segitették: Simén József mlgs ur h.-szt.-mártoni ajándékozott 2 frtot. Imre Pál 5 mf. Udvarhelyi hivek 5 frtot. Udvarhelyi Sándor Ferencz és József fél mázsa vasat feldolgozva stakatur felfoglaló srofoknak. Telekfalvi Kovács Istvánné Máté Sára 1 frt. Udvarhelyi Kóbori Mártonné Demeter Juliánna 10 frt. Abásfalvi atyafiak 2 szekér meszet. H.-Ujfalviak cserefát s több szomszéd falvák is több kevesebb anyagi segélyt nyujtottak, mik fájdalom nincsenek részletesen feljegyezve. Jakab Lajos ur adott 2500 drb téglát s az egyik kar felépitésekor ismét 3000 drb téglát adott s a munkásokat ingyen élelmezte.

Fennebb már emlitve volt, hogy a templomépités alapját képezé kéregetés utján egybegyült 777 frt 64 kr, mihez járultak az éppen most emlitett kegyes adakozások, s a mi ezen felül a 2593 frt 80 krrig és az anyagoknak kitudja mekkora számáig esik: az mind a hivek vállaira nehezült, miből könynyen meg lehet győződni a hivek áldozatának nagyságáról, habár az egyes tények feljegyzetlenül maradtak is. — Szintén ide sorozandónak vélem azt is, hogy a templom nyugoti bütfala a nagy rokkanás következtében tetemes romlást szenvedvén egész az összeomlásig, kénytelenittettek a hivek ujabb áldozatot tenni 1870-ben ennek kijavitása s nagy részbeni ujra épitése miatt, a mi 428 frtba került. E czélra a községi birtokos gozdák adtak 156 frt 84 krt. Benedek István és nője Fosztó Zsuzsánna 2 frt. Benedek István ismét 1 frtot. Id. Imre András 300 drb téglát. A többi rovatal utján fedeztetett.

A templomépités körülményeivel ennyire megismerkedvén, lássuk tovább az egyházi épitkezések sorozatát is: Fennebb már emlitett Kénosi G. Ferencz 1651-ben kelt családi testamentumából ugy látszik, hogy ő vetette meg mindenekben a kénosi ekklézsia létezésének első alaplát az anyagiakban, minek egyik bizonyságául álljanak itt saját szavai: „Egy pohárt hagyok az kénosi templomhoz, kit tud feleségem. Az udvarhelyi három öregh főldeknek dézmáját hagyom az kénosi Papnak az felét, az más felének felét az Mesternek, az harmadát az kénosi templomház épitésire. Pap házának adják az Albert Mihály házát.

Biztos adatok nincsenek arra nézve, hogy a legelső papiház csakugyan az Albert Mihály háza volt-e? de a szájhagyomány igazolja, miszerint az udvar szomszédságában levő egy kis telek sok ideig a most már nem létező Albert családé volt, mit valami elődje a papiház és telekért cserébe kapott volt. Papiházról semmi feljegyzés nincs 1749-ig, az akkori gen. visitatió feljegyzései közt ennyi emlités van téve: a parochiális ház uj fundusra épittetett. Ismét 1770 körül az ekklézsiai javaknak összeirásában ez áll: Parochia fából való, kőpinczével, tanulóházzal és füstházzal együtt. E két adat ugyanazon egy épületre vonatkozik bizonyosan, mert a kettő közötti időköz éppen nem enged jogot az ellenkezőnek feltevésére. Ez ügyre vonatkozó adatok nem létéből minden kételkedés nélkül állithatjuk, hogy az a fából való papiház szolgált egészen 1855-ig, midőn osztán a jelenben is jó karban levő elég kényelmes papilak egészen kőből épittetett. Ez épület a helyi épitkezési viszonyokhoz képest egyik végén földszinti, másik végén emeletes kinézésü, hossza 8 öl, szélessége 4 öl; alsó részén van elől egy nyári konyha

és sütőház, ezen belől egy gabonás, bennebb egy jó pincze; felső részén 11 lépcsőnyi magasságban két szoba és egy téli konyha s ennek szomszédságában egy kis kamara, honnan a hiuba való feljárás is van. — Az egész épület cserép fedél alatt áll arczczal nyugatra nézőleg, a bejárathoz felvezető lépcsőzet felett egy kis kőoszlopos tornáczczal.

E papiház alig 10 évvel később épült, mint a templom, s egy ujabb bizonyitékát képezi a hivek áldozó erényének, mert a templomépités nagy munkájának e tiz év alatt is sokáig viselt utóterheitől alig szabadulhatván egyetlen egy krajczár nélkül 1577 magyar forintos épitkezésre vállalkoztak a papi házzal, egyedül a hivek áldozatkészségében s Isten segedelmében vetve reménységöket. És nem csalódtak, mert e két forrás legjobbnak, kiapadhatatlannak bizonyult. Ugyanis nem lévén más alap, más mód, az irás szavai után az igás barmoknak erejére támaszkodtak s azokkal miután a természet ingyenes ajándékából kinálkozó anyagokat: követ, fát, fövenyet nagy erőfeszitéssel összehordtak, a gondnok vezetése alatt 40—50 ekével indultak a sz.-udvarhelyi határon, tekintélyesebb földbirtokosoktól kifogadott földek szántására, minek gyakori ismétlésével az önsegélynek minden idők által annyira kipróbált elvét: Segits magadon s az Isten is megsegit, magok között valódi hatalommá emelték, mely az előbb kivihetetlennek látszott vágyat teljesitette, valósággá emelte. Tagadhatatlan, hogy nem ez volt az egyedüli eszköz czéljok kivitelében, de a többi is ehez hasonló, melyek mind arról tanuskodnak, hogy minden czéloknak leghatalmasabb emeltyüje az erős akarat. — Kissé csudálatos, hogy ezt a buzgóságot az a nép fejtette ki, mely a fennebb is emlitett templomépités körülményeibe alig volt beléhajtható; de hiában! gyakorlat teszi az embert! Mig voltak ez ekklézsiának pártfogói, gazdag urai, kik helyette mindent megtettek, addig itt a szükséget, ezt a nagy tanitómestert nem ismerték, valamint nem ismerték saját erejöket sem. Mihelyt azonban pártfogó nélkül magokra maradtak, önmagokra kellett támaszkodniok s többszöri gyakorlat által oda fejtették magokat, hogy készséggel tudnak áldozni a közügyek oltárán.

A leirt papi házon jelentékeny javitás tétetett 1873-ban, a mikor egyuttal az egész papi telek 1½ öl magas és 2 láb széles kőfallal békerittetett, a mi az anyagokon kivül került 259 frt 76 krba. Ez összeg kiteremtése nem kis gondot adott a hiveknek, miben Mlgs Jakab Gyula szolgabiró ur különösen is részt vett, adván a papiház fedeléhez 1000 drb fedél cserepet.

Áttérve a mesteri ház és iskolaépitésre, ennek legelső nyomát találjuk az 1757-ik évben, de fájdalom nagyon hiányosan, mert az egész dologról csak ennyi van feljegyezve: a mesteri házon és iskolán dolgozó mesteremberekneк égett borra adtam 9 dr; ezen kivül sem hogy miformán épült, sem hogy mibe került semmi sincs irva róla. 1832-ben ismét uj mesteri ház és iskola épitéséről van szó, de ez is hiányos, mert semmiféle körülményei nem jegyeztettek fel. Azonban ez bizonnyal a most is meglevő, s igy utólagosan tehetünk róla annyi emlitést, hogy az akkori szokás szerént a mesteri ház és iskola egy fedél alatt épültek s egy kis közép ugynevezett eresszel választattak el egymástól. Az épület maga fából épült zsendely fedél alatt az iskolaszobán kivül egy szobával és kamarával a mester számára. Ez azonban csak volt már iskola és mesteri ház, mert az iskola községivé átalakulván államsegélylyel, egy diszes iskolát épitett a község, hol a mester is mint tanitó kényelmes szállást nyert. Az előbb leirt mesteri ház most magtári helyiségül használtatik.

Gazdasági épületekről a papi telken már az 1770-ben történt feljegyzések között is találunk emlitést: Papi csűr istállókkal együtt, árnyékkal és sertés ollal. De az nincs feljegyezve, hogy mikor épült és mibe került. Papi csűr épitésről egyéb emlékezet nincs. A mostaninak koszorufájára 1783 évszám van irva, de nem tudni mit jelent. 1809-ben a papi csűr ujra zsupoltatott és került 15 frt 21 krba. 1880-ban ismét ugyanaz a csűr ujra zsupoltatott, a fedő mesterembernek fizettek 12 frtot, a zsupot a hivek adván, valamint a fedő embernek élelmezését és a naponkénti segédkezést is rendre hordozván. A feljegyzésekből nem derithető ki, hogy ez a mostani csűr mikor épült, hanem még elég jó karban áll, habár a vénségnek nyomai nem takarhatók. — A házzal szembe nézőleg áll.

Mesteri csűrről sehol emlékezet nincs egészen 1825-ig, ekkor az van róla főljegyezve, hogy uj mesteri csűr épittetett a régi helyett, s ebből azt következtethetni, hogy azelőtt is volt, de nem tudni micsodás. A mostani jó karban van, 1875-ben ujra zsupoltatott, a zsupon kivül került 8 frtba. Egy fedél alatt csűr, pajta, árnyék és sertés ollal.

Helyén lesz talán itt a papi és mesteri telkeknek is rövid leirását adni tájékozásul. Itt az egyházi belső telkek mind egymás mellett, egy területen fekszenek, csak közkertek által választva el egymástól. A mesteri telek a templom tőszomszédságában inkább hosszukás, nyugatról kelet felé nyuló irányban áll, nyugoti végén a ház, középen a csűr, s azon hátul gyümölcsös és csűrös kert, a torony és a csűr között egy kis veteményes kerttel. Az egész nagyon kicsi, egy alig használható vizmosásos udvarral.

A papi telek ezzel összefüggő, inkább kör alaku, az itteni szük viszonyokhoz mérten elég tágas és egyenes udvarral a ház és csűr között; a csűr háza mögött egy kis csűrös kert, és az udvaron belől egy kis szabásu gyümölcsös és veteményes kert. Az egészet egy derék kőkert szegélyezi. Kapcsolatosan ide jegyzem emlékezetnek okáért, hogy a papi és mesteri telkek miféle családok birtokaiból alakultak át egyházi birtokká? Emlitve van, hogy Kénosi G. Ferencz hagyományozta papi háznak az Albert Mihály házát; a levéltárban található tenyérnyi kis elkopott kötlevelecskéken alig kiböngészhetőleg látszik, hogy a papi telket nagyitották időközönként Ferenczi Balázs uramtól, Sándor Jánostól, lókodi Sata János, Annók, Demeter és Judithtól vásárolt helyekkel, mihez a mostani csűrkert helyét Vas Kata ajándékozta. A mesteri telek és a papi gyümölcsös egy része László András és Jánostól vásároltattak.

(Vége köv.)

EGYHÁZTÖRTÉNELMI ADATOK.

LII.

Tordai Máté vallástétele. 1599. febr. 4.

Én Thordai Máthé deák vallást teszek, ugy mint egésségben lévén, és ép ésszel elmével birván, az én mennyei szent atyám előtt, az ur Jesus Christusnak dücsőséges szent atyja előtt, hogy az mely igaz vallást teljes életembe követtem, tudni illik az menynek földnek teremtő Istene és az ember Jézus Christus felől, ki nem három személyü, hanem egyedűl uralkodó véghetetlen Isten, az Jesus Christus penig, az ő szent fia, nem valami örökké való személy, avagy hasonló Isten az atyjával, hanem az szent próféták, evangelisták és apostolok tanitása szerint, az bűntől gyarlóságtól megválva, mi hozzánk hasonló férfi volt, az ő atyjának jobbjára ült az ő szenvedéseiért, és ki eljövendő az ítíletre az utolsó napon, megítílni mindeneket, eleveneket és holtakat. Mely vallásban kévánom hogy az én teremtő mennyei szent atyám engemet megtartson, és az én végső órámon velem lévén, jó hitben, reménységben ez világból kivegyen, és az ő szent hivei közzé szent kegyelmességéből az boldog feltámadásban számláljon. 1599. 4, febr.

Eredetije néhai Hilibi Gál László gyüjteményében Chartophylaceorum Tom. XVII.)

Közli: **Szabó Károly.**

BESZÉD SZABÓ SÁMUEL SIRKÖVE FELÁLLITÁSA ALKALMÁVAL GAGYBAN 1881. JUNIUS 19-ÉN. *)

„Elhervad a virág, kidöl a büszke cser;
Mélység lesz a tető a tenger fenekén;
Nép lesz nagy nép felett s elvész óhatlanul...
S mind ez, oh Uram, a te akaratod!"

Az enyészettel szemben, vagy a sors üldözései között ennél tovább nem lehet menni. E gondolatnál: az úr tetszése ez, megáll az ember és ujra kezdi a küzdelmet s folytatja, mig tart élete. Miért? Mert czélja az élettel való küzdelem. E küzdelemben születnek az eszmék és ebben testesülnek meg. E küzdelem által hagy nyomot magáról mindenik nemzedék s ad irányt az utókornak. Igy leszen tetteiben halhatatlan az ember.

Egy, küzdelmei által halhatatlanná lett embernek már rég nyugvó porainál állunk most. Ki volt ő? Egy ember, a ki 1756-ban Abrudbányán született és 1856-ban Gagyban meghalt. De nem volt oly közönséges ember, hogy róla ennyit tudni elég lenne. Ő száz évet élt! A természet időmérőjén ezer év csak egy ingalengés, szinte mint nekünk egy másodpercz s száz év még kevesebb. Száz év kevés a végtelen idővel szemben, de sok, ha a rendes életkort tekintjük.

Ki volt ő? Egy ember, a kit hazája és vallásfelekezete, általában az emberiség szentebb ügyei lelkesitettek. A ki, hogy hasznos tagja lehessen egyházának s a nemzetnek érdemes napszámossa, külországi egyetemeken saját költségén képezte magát majdnem három éven keresztül. 1790-ben februárban Bécsbe megyen s egy évi ottlét után Prágát, Drezdát, Berlint meglátogatva, ez utóbbi helyről gyalog Lipcsébe s onnan Göttingába; innen 1792-ben gyalog Jenába és Regensburgba s e nyár végén aztán hazajött a hazába.

Ma ily nagy útakat a gőz szárnyain tesznek az emberek! Őt a tudományok, ismeretek utáni vágy vitte s még csak meg sem fáradt, a mint Lázár István püspöknek irja abban az időben. S hogy mi czélja volt, arról ezt irja: „a politikai statusról, vagy abban lévő közszolgálatról nem is gondolkozom, inkább, ha szolgálatom statusunknak kivántatni fog, tehetségemet annak és a közjónak előmozditására forditni el nem mulasztom."

*) A néhai derék férfi iránti tiszteletből közöljük a hozzánk későn érkezett beszédet. Szerk.

Ő saját alapján állott. Önálló, független, szent czélu és tiszta jellemü. Mint ilyen lépett egyháza szolgálatába s vette kezébe kereszturi oskolánk épitését és vezetését 1796-ban. Ő volt az a szilárd mag, a mely körül tömörültek az erők ez iskola létesitésére nézve. 1794-ben megindult ugyan a mozgalom, hogy Kereszturon egy középiskola állittassék fel, de lanyhán ment a dolog az ő megjelenéseig. A buzgóságot erre nézve ő fokozta, mint az egyik legfőbb tényező.

Szabó Sámuel épittető és igazgató tanár volt egy személyben. Kétféle kötelességet teljesitett és mindkettőt emberül elvégezte Valóban, szerencsésnek mondhatjuk iskolánkat, hogy a kezdet nehézségeire emberét megkapta. Nekünk akkor, és azután is még hosszason ily emberekre volt szükségünk.

Az épités ideje már lejárt! Vajha a te erős akaratod, kitartásod és buzgóságod szelleme, itt a te poraidnál álló és ezután állandó utódaidat megszállaná, hogy épithessék felekezetünk és nemzetünk fiatalságát értelmileg s fektessék erre már most a fősulyt!

Ő saját alapján állott. A kik ezt nem akarták elismerni s másfelől azok is, a kik dicsőség, hir után vágyakoztak, csak ugy könnyedén, az iskola körül; a kiknek elvök, hitök, gondolatjok e lehetett: t á n a t u d o m á n y n a k é l j e k; a kik még csak saruja szija megoldására se lehettek volna méltók, az ilyenek között irigyei, ellenei támadtak.

1796-ban Lázár István püspöknek irja: „én hogy Statusunknak hozzám hajlandóságát megnyerjem, többet cselekedtem, mint más hozzám hasonló, feláldozván kevés vagyonomat is; azután is azt a törést választottam és állást, melyet senki tőlem tudom azért nem irigyel, hogy maga álljon oda; mégis, mint hallom, éled az irigység titkos kovásza." 1811-ben pedig igy ir: „csak látom én azt sajnoson, hogy én a miéink között az érdemlegionak tagjává nem leszek, bármint igyekezzem is magamat érdemesiteni; ám legyen, elég jutalom leszen nekem a belső megelégedés, hogy én közönségünknek szolgálok."

Kedves volt pályatárs! Ügyed tisztázva van előttünk. Te az érdemlegio tagja vagy. Hogy az érdemlegio tagja vagy bizonyitja az, hogy kereszturi oskolánknál a minden ötödik évben tartatni szokott jóltévők emlékinnepélye egyikének, 13 évvel ezelőtt, a tárgya a te életed, munkásságod felemlegetése volt. Kicsinységem volt szerencsés feleleveniteni emlékedet s később aztán a „Keresztény Magvető"-ben *) is megörökiteni nevedet.

Kereszturi oskolánknál 16 évet, tordainál 17-et és a kolozsvárinál 2 évet szolgáltál. Összesen 35 évig voltál a tanári pályán. Iskolánk történelmében méltó helyet foglalsz el. Emlékedet hirdeti és őrzi a kereszturi oskola. Te magad segitetted állitani ez emléket.

*) Lásd „K. Magvető" IX. köt. 2-ik füz. 105—117. lap.

De emléked megvan, és él hálás és szerető leányod lelkében is, a ki sok oldalu ismereteidet csaknem örökölte. Tudományos miveltséggel biró leányod az irántad való tiszteletnek tanujelét adta akkor is, a midőn évekkel ezelőtt kereszturi oskolánkhoz, egy a te nevedet viselő ezer forintos alapitványt tett, hogy az egy tanári fizetés alapjául nője ki magát. Te örök életü vagy ez által is! Ez alapitvány jelzi azt a helyet, a hol te életedben áldásosan müködtél.

De emléket kivánt állitani arra nézve is, hogy az a hely, a hol a nemes porok nyugosznak, diszes emlékkövel jelöltessék. Imé az emlék! Rajta e felirással: „Egyházunk hű szolgája, Mikola Szabó Sámuel nyugszik itt. Emlékét őrzi a kereszturi unitár. gymnasium, melynek létrejöttében buzgó fárodozó volt és fő tényező.“ Itt áll, hogy hirdesse a hasznos és hosszas életnek emlékét, s a kegyeletes és hálás gyermek tettét s bizonyitsa azt, hogy sem leányában, sem a kereszturi oskolában nincsenek méltatlan, hálátlan utódai

Tisztelettel jöttünk mi is e volt nagy emberünk sirjához, megtanulni azt, hogy a hasznos életnek, az igaz embernek emléke áldott s megtanitni az ifjuságot, iskolánk növendékeit az érdemesek tiszteléséré és becsülésére.

„Csak törpe nép felejthet nagyságot,
Csak elfajult kor hős elődeket;
A lelkes eljár ősei sirlakához
S gyujt régi fénynél új szövétneket.“

Álmod legyen tovább is csendes e diszes kis közönség egyszerü temetőjében. S mig ama jobb hazában találkozunk, addig is Isten veled s Isten velünk.

SÁNDOR JÁNOS.

EGYHÁZI SZEMLE.

(A debreczeni zsinat. Ugyanott ref. lelkészi országos értekezlet. Külföldi vegyes közlemények.)

Egyházi téren közelebbről a legfontosabb esemény a magyarországi év reformátusok zsinata volt. Közel 100 éve, 1791 óta nem volt zsinata a reformatusoknak Magyarországon. Az idők nem voltak kedvezők ily zsinattartásra. Hazánk alkotmányának helyreállitása óta mind sürübben nyilvánult ez óhaj. Voltak, kik azt most sem tartották időszerünek s a zsinat által elérni szándékozott főczélt, t. i. az öt református egyházkerületnek egymással szorosabb viszonyba hozatalát, szerves egyesitését rövidebb uton s az egyes egyházkerületek történetileg kifejlett önállóságának s önkormányzati jogának kevesebb feláldozásával is elérhetőnek vélték a konvent által. Évekig foly szaklapokban és folyóiratokban a vita a zsinat és konvent felett; míg végre a zsinat győzött, mely f. évi Október 31-én nyilt meg és nov. 24-én záratott be Debreczenben.

A zsinaton, mint legidősebb főgondnok, a nagy tekintélyü és országosan tisztelt államférfiu, báró Vay Miklós s miután az érdemekben megőszült dunamelléki püspök, Török Pál, épen a zsinattartással szemben elfoglalt ellenzéki álláspontjánál fogva nem jelent meg, a hivatali kor szerint utána következő Nagy Péter, erdélyi püspök elnököltek. A gyülést előbbi nyitotta meg államférfiui bölcseségét szintugy, mint igaz protestans buzgóságát hiven visszatükrözö beszéddel, melyben hálásan emlékezett meg azon legfelsőbb engedélyről is, mely szerint ő Felsége ez uttal az 179⁰/₁-ki törvény által részére biztositott királyi biztos kinevezésétől is elállott. A megnyitó beszédet az ágostai hitvallásu egyház küldöttségének bemutatása követte, melynek üdvözletét a küldöttség elnöke, b. Prónay a testvéri érzelem meleg hangján tolmácsolta.

Nem lehet czélunk a közel négy hétig tartott zsinat tárgyalásait nyomról-nyomra kisérni. Ez oly nagy tért igényelne, a melylyel mi nem rendelkezünk. Különben is az erre közelebbről hivatott közlönyök, sőt a politikai napi lapok is azokról meglehetős kimeritő tudósitásokat hoztak. Mi csak rá akarunk mutatni a végzett munkára, mintegy elismeréseül s méltánylásául azon buzgalomnak és odaadásnak, melyet református atyánkfiai e zsinatukon egyházuk ügyei iránt kifejtettek és tanusitottak. Valóban, jól esett látnunk az egyházias életnek ezen már-már szokatlan megpezsdülését. Megujulni véltük a

reformáczió szellemtüzének fellobbanását, mely egykor kunyhót és palotát elözönlött fénysugaraival. Jól esett látnunk különösen azt, hogy e zsinat nemcsak papi gyülés, hanem igazi protestans zsinat volt, tevékeny részt vevén abban a ref. egyház világi nagyjainak számos kitünőségei is. Vajha e szellem ujabb lendületet nyerne mindnyájunk között, hogy ne csak a szent könyv hirdesse, de maga az élet bizonyságot tegyen róla, hogy mi mindnyájan szent nép, királyi papság vagyunk.

Minthogy a zsinat legfőbb czélja az egymástól eddig teljesen független egyházkerületeknek egy egyetemes magyar ref. egyházzá leendő egyesitése volt, a tanácskozás legelső tárgyát is ezen egyház alkotmányának megállapitása képezte. Az alkotmány-tervet ugyan a konvent előzetesen elkészitette s igy a tanácskozás alapja készen volt, de azért annak megállapitása nem kis munkába került. Nem könnyü feladat századokon át külön állott s külön történeti fejlődéssel biró egyházkerületeket ugyanazon paragrafusok keretébe szoritni. Ennek nehézségei lépten-nyomon előgördültek, a mi aztán szükségképpen maga után vonta a merev egyöntetüségnek tágitását. Legnagyobb szabadságot az erdélyi egyházkerület nyert, mely mondhatni fejér lapot kapott, a mennyiben ezen kerületre nézve kimondatott, hogy több százados külön állás folytán kifejlett alkotmányos szervezete érintetlenül hagyatik és részére föntartatik, hogy alkotmányát jövőben is a képviseleti rendszer elveivel öszhangzóan tovább fejleszthesse. Midőn ez irányban az inditvány megtétetett, nem minden alap nélkül jegyezhette meg egyik zsinati tag, hogy „ha ez kimondatik, akkor az erdélyieknek a debreczeni zsinaton több dolguk nincs, hanem haza mehetnek.“ Nem kis vitára adott okot a presbyterialis rendszernek szigoru keresztülvitele iránti szándék is. Két egyházkerület hallani sem akart egyházközségi gyülésekről s azok ellen elkeseredetten küzdöttek, mivel azok szerintük demagogiára vezetnek; két egyházkerület pedig ezen közgyülések megszüntetését s jogainak megcsorbitását ellenezték hasonló elkeseredettséggel, annyira, hogy a tiszáninneni egy.-kerület képviselői azt is kinyilvánitották, hogy készebbek a gyülésről eltávozni, mintsem e jogukról lemondjanak; mig a kérdés abban nyert ismét szerencsés megoldást, hogy a zsinat mindeniknek meghagyta a jogot, hogy e tekintetben maga határozzon. És még többször is kellett hasonló engedményeket tenni a zsinatnak, a mit részünkről nemcsak hogy hibául nem tudunk, hanem a zsinat legbölcsebb eljárásának tartunk, s miután abban a meggyőződésben vagyunk, hogy a czélba vett egyesitést nem a törvényczikkek ugyanazonossága, hanem a szivek egyérzelmüsége fogja biztositani, kimondjuk azt is, hogy szerintünk a szóban levő alkotmányt jóval kevesebb paragrafusra is össze lehetett volna vonni. Ezt különben a zsinat is érezni látszott s azért, a hol lehetett, örömest törölt a paragrafusokból, a me-

lyek még ilyen kérdéseket is, hogy „a házasok összeesketése csak délelőtt, vagy csak délután történhessék-e meg?“ alkotmánytörvény által kivántak szabályozni. Még az egyenruha iránti szabályzatot is tán egyszerübben meg lehetett volna oldani a hivatalos müködésben eddig is viselt palásttal, a mely önként maga után vonja a sötét szinü ruhát; mint a megszabott uniformissal, a melyet némelyek egész a reverendáig óhajtottak volna kiterjeszteni. Igaz ugyan, hogy még a közmondás szerint is „a ruha tisztesség“ s igy a pap iránt már öltözete is tiszteletre kell hogy inditson, de a sarkantyus, pitykés és sallangos hajlamu papból alig hisszük, hogy még a reverenda is tisztelendőt csináljon. Végül megjegyezzük, hogy a mint az elnök megnyitó beszédében is hangsulyozta, a mai zsinatok hivatása többé nem a dogmák alkotása, a debreczeni zsinat is távol tartotta magát az alkotmány feletti tanácskozásnál a dogmatikai kérdésektől. S a mit ez irányban észleltünk, csak örömünkre és megnyugvásunkra szolgálhat, a menynyiben mindjárt az alkotmányterv 1. §-e tárgyalásánál, melyben a magyarországi ref. egyház meghatározása foglaltatik, egyik jelentékeny zsinati tag által kimondatni hallottuk azon általunk is vallott elvet, hogy az ó és ujszövetségi irások mellett az egyház a józan észt is mindig a hit forrásául tekintette; valamint a presbyterek eskümintája kérdésénél egy más zsinati tag által felvetett amaz inditvány, hogy az eskü ne csak az élő Istenre, hanem az Atya, Fiu és Szentlélekre történjék, egyetlen egy tag által sem támogattatott, hanem az esküminta megállitása minden megszoritás nélkül az egyházkerületekre bizatott.

Második tárgya a zsinatnak „a köznevelés és közoktatás szervezetének szabályzata“ volt, kezdve a kisdedóvodákon, népés középtanodákon keresztül, fel a főiskolákig. A legnagyobb élvezettel olvastunk nem egy beszédet, a melyek e szabályzat tárgyalása folytán mondattak s vajha elolvasnák azok is, a kik a felekezeti tanintézetekre csak pereat-ot szeretnek kiabálni. Valóban, a protestansok nem kicsinylést és megszoritást, hanem elismerést és támogatást érdemelnek azon kitartó gondért és áldozatért, a melyet tanintézeteik iránt századok óta tanusitnak. S a reformatusok debreczeni zsinata csak hű követője volt e tekintetben az ősök áldásteljes nyomdokainak. Kiváló örömünkre szolgált főleg, midőn a theologiai tanintézeteknél némelyek a tanszabadság elvének megszoritását czélozván, az ellen többen szót emeltek s a theologiának is megőrizték tudományjellegét. Ki vonná kétségbe bármely egyháznak azt a jogát és kötelességét, hogy a maga hittani intézeteiben olyan tanárokról gondoskodjék, a kik saját álláspontjáról terjesszék a hittudományt is, de azért még a legigazhitübb tanártól is többet várunk egyik vagy másik confessio bemagoltatásánál. Hova lenne a reformaczio elve: a szabad vizsgáló-

dás, ha attól még azok is elzáratnának, a kik par excellence a reformatorok szellemében működni vannak hivatva? A zsinat a tanszabadság elvét a theologiánál is kimondotta, s ezzel bizonyára nem csekély mértékben fokozta maga iránt a rokonszenvet a köznevelést érdeklő munkásságában.

Harmadik tárgya volt a zsinatnak „az egyházi biróság és törvénykezési rendtartás.“ Ennek tárgyalása közben érdekes vitára adott alkalmat az az inditvány, hogy a házassági váló perekre is állittassék fel az egyházi biróság. E jogot ez idő szerint csak az erdélyi egyházkerület gyakorolja. A hazai többi ev. ref. egyh. kerületek házassági válópereiben kir. törvényszékek itélnek. Az inditványt többen retrograd lépésnek nyilvánitották most, midőn a korszellem az egyházi házasságkötés helyett is mindinkább hangoztatja a polgári házasság behozatalának szükségességét. Mások tekintettel arra, hogy a róm. katholikusoknak szintén megvannak a maguk szent székeik s e jogot az 179⁰/₁-ki t. cz. a protestansoknak is biztositotta, az inditvány mellett emeltek szót. A megállapodás pedig a lőn, hogy mivel ez ügy az ágostai hitvallásuakat is érdeklő közjogi kérdés, először tétessék hozzájok ez irányban felhivás s ha azok is hajlandók ily irányu intézkedésre: akkor velök egyértelmüleg intézkedjék lenne a zsinat. E kérdés fölvetése a politikai lapok közül többeknek nem igen tetszett. Az „Egyetértés“ egy egész vezérczikkben támadta meg azt, a mi Ker. Magvetőnknek is adván egy oldaldöfést azon czikkért, melyben f. évi 4-ik füzetében az erdélyiek egyházi biróságait védelmébe vette. Részünkről nem kivánunk e kérdés mellett apologizálni; de az mindenesetre furcsának tünik fel, hogy a protestánsoknak rosz neven veszik azt, a mit a katholikusoknál nem mernek megtámadni. Ezek a válóügyeket egész Magyarországon a szent székeken tárgyalván, ebből, ha egyenlő mértékkel akarunk mérni, vagy az következik, hogy azok is eltöröltessenek, vagy az, hogy a protestansoknak is e jog megadassék. A debreczeni zsinat ez utóbbinak adott hangot, valószinüleg azért, mert az elsőre, ez idő szerint legalább, semmi kilátás nincs. Ha bekövetkezik az az idő, hogy a házasság tisztán polgári actussá tétetik, akkor bizonyára sem a debreczeni zsinat, sem mi nem fogjuk magunknak követelni az egyházi biráskodást a váló ügyekben. A zsinaton még volt egy inditvány, a mely némileg ehez hasonló, t. i. hogy a protestans püspökök is tagjai legyenek a felső háznak. Nem emlékszünk rá, hogy ez inditványnak mi sorsa lön; de arra emlékszünk, hogy ezt a „Magyar Állam“ czimü lap se türhette el szó nélkül, a mely különben megelégedve látszott lenni a zsinattal s erre az inditványra azt jegyezte meg, hogy nem mindenki püspök, a kit ugy neveznek. Nó ebben teljesen igaza van — főleg, ha a jövedelem-bevallási ivek szerint mérlegeli a püspökségeket.

Igen fontos tárgya volt még a zsinatnak a lelkészválasz-

tási törvény megalkotása. Annyira fontos, hogy tán szinte egy kis pihenőt is lehetett volna tartani az eddig végzett nagy munka után, mi által időt nyert volna a zsinat minden oldalról jobban átgondolni a lelkészválasztási törvényt. Ugy látszik, hogy ezt némelyek óhajtották is s ezért annak a konventre áttételét inditványozták. Azonban a többség akarta, hogy meglegyen és meglett. De hogy a hozott törvény meg fogja-e nyugtatni a ref. egyházat? nagy kérdés. A Prot. egyh. és isk. lap. 49 számának „Zsinati utóhang“ czimű czikke legalább a lelkészválasztási törvényt egy kis árnyéknak tekinti a zsinat többi fényes munkája mellett. Annyi bizonyos, hogy ha e törvénynél a szabad választás elvét keressük, ez először az ekklézsiáknak vagyonossági, azután a lelkészek minősitvényi osztályozása s végre egy kijelölő bizottság hármas talapzatára oly magasra van föltéve, hogy ott azt nem mindenki láthatja meg. Mindezek mellett a próbaszónoklat is megtartatott.

Utoljára hagytuk, a mi tagadhatatlanul a zsinat munkálkodásának koronája: a domestikát. Valóban, nem ok nélkül mondá a nagyérdemü elnök zárbeszédében, „hogy ha csak ez egyet végeztük volna is, ezen egyetlen eredmény is — emberül szólva — örök időkre biztositja országos összegyülésünk emlékét.“ A domestikára, melynek czélja szegény ekklézsiák és lelkészek valamint ezek özvegyei és árvái segélyezése, esetleg nyugdijazása stb. az első 1000 frt Ragályi Gy. a másodikat Ballagi M. a harmadikat László J. adományozták. Ifj. és id. br. Vay Miklós, továbbá gr. Degenfeld Imre 5—5000 frttal, Ujfalusy Miklós 1500, Vályi János, Böszörményi Róza 1—1000 frttal járultak az alaphoz. És ezeket követték mások kisebb-nagypbb öszvegekkel, ugy hogy a zsinaton már 30,000 frtot meghaladó összeggé nőtte ki magát az alap. Tovább gyarapitására fognak szolgálni a családfők évi járulékai, a melyeknek legalább a család évi fenntartására megkivántató érték egy ezredrészét kell tenni s a melyek ezen évi járulék husszorosával egyszerre is megválthatók, az országos domestica czimén eddig befolyt vagy kötelezett adományok; az egyházi testületek hasonczélu tőkéi vagy adományai; kegyes adományok; végrendeleti hagyományok; a reformáczió évfordulóján templomi hirdetések jövedelme; az alap évi jövedelmének évről-évre tőkésitendő 25%-a; az évi számadás lezárása után fennmaradt öszveg s végre a báró Baldácsi alapitványnak az alapitó levél szerint a föntemlitett czélokra folyóvá teendő évjáruléka hasonlóképpen fölvétetik az évi költségvetésbe. Mi őszintén óhajtjuk, hogy a folytatás hasonló legyen a kezdethez. És óhajtjuk, hogy a zsinat kitartó nagy és nemes munkálkodását minden irányban siker koronázza.

———

Ugyancsak Debreczenben a zsinat alkalmából egy országos ref. lelkészi értekezlet is tartatott. Ez értekezletet a fáradhatlan buzgalmu Czelder Márton inditványozta, fölhivásában az evangelikus és unitárius lelkészeket is testvéri bizalommal kérvén fel a megjelenésre. „Tegyük össze — ugy szóla ama felhivásában — hitünk erejét, buzgóságát, hogy egymást erősitsük azon szeretetben, melyet a mi fejünk a Jézus Krisztus ajánlott az apostoloknak, mely szeretet alapja azon tudománynak, mely nem helv. agost. unitár. hitvallásuaké, nem Pálé, Apolosé, hanem a Jézus Krisztusé!" Valóban nekünk jól esett e fölhivás. Ugyanazon kedves érzelmek benyomása alatt olvastuk azt, mint a minőt egykor a protestans egylet megalakulása okozott. De hát ez is csak egy szép álom volt. Eltünt. Nem minden nyom nélkül, de czéljától minden esetre távol maradva. Most még élvezni sem volt időnk a szép álmot; mert a fölhivást nyomba követte a „Debreczeni prot. Közlöny" ébresztője „Egy inditvány nem a maga helyén és idejében" czimű czikkével.

Hanem azért, ha nem is a tervezett módon, a ref. lelkészek részéről az országos értekezlet megtartatott s ha csak részben is valósithatják a hozott határozatokat, egybegyülésük és tanácskozásuk bizonyára nem volt sem helytelen, sem időszerütlen. Az értekezlet két javaslatot dolgozott: egyet a lelkészi körök megalapitása tárgyában, másikat a belmisszió ügyében. Az első szerint minden egyházmegyében a gyülekezetek száma és helyrajzi viszonyaira való tekintettel egy vagy több lelkészi kör alakitandó a lelkészetre tartozó gyakorlati kérdések megvitatására, megállapodásaiknak egymással leendő kicserélésére, oda is törekedvén, hogy lehetőleg körönként vagy legalább egyházmegyékként az egyházi irodalom pártolására és fejlesztésére lényeges és emelőleg ható lelkészi közkönyvtárak s e czélok előmozdisása szempontjából közszükségletet fedező pénztárak is létesüljenek; évenként aztán egyházkerületi s három évenként országos lelkészi értekezletek tartatnának. A második javaslatnak czélja 1-ör a gyülekezetek vallás-erkölcsi életet illetőleg: a hivek házankénti lelkipásztori látogatását rendszeresiteni, gyermek-isteni tiszteletek tartását életbe léptetni, a konfirmácziói oktatásról kellően gondoskodni; a vasárnap délutáni isteni tisztelet végeztével 12—20 éves ifjak vallásoktatását eszközölni s általában népszerü előadások tartása által a község közmivelődését előmozditani; 2-or a gyülekezeti élet külső anyagi oldalát illetőleg: az egyházi vagyon kezelésének szigoru ellenörzése, takarékpénztárak felállitása; thabita-egyletek alakitása, melyeknek feladata volna az egyházi kör-, valamint a helyi egyház alaptőkéje növelésére kegyadományokat gyüjtögetni, a szegény iskolás gyermekeket tankönyvvel és ruhával ellátni s általában a szegény ügy gondozása a gyülekezetben. Végre eszmecsere folyamában különö-

sen hangsulyoztatott a vasárnap megszentelésének kérdése is. Mennyi jó gondolat és szép terv! Ajánljuk lelkészeinknek is figyelmébe. Ezeknek elhanyagolása teszi napról-napra sivárabbá az egyházi élet mezejét; ellenben hü ápolásuk és gondviselésük ismét fölébresztheti annak meglankadt erőit, ujabb termékenységre hivhatja bemohosulni indult barázdáit.

A külföldről nagyobb eseményeket nem jegyezhetünk fel; de némely jelenségekre rá kell mutatnunk.

— Németországon a szabadelvü iránynyal szemben a reactió mind nagyobb tért foglal el. A poroszországi tartományi zsinaton tárgyalt ügyek nagyobb részint a reactió szellemében döntettek el. A hannoverai tartományi zsinat szintén kisérletet tett a theologiai tanszabadság megszoritására és ezt azzal indokolják, hogy a göttingai egyetem szabad irányu theologiája mellett a papjelöltek nem kapnak állomást. Átalában az év. theologusok számának megfogyatkozását sokan a római egyház ellen folytatott kultur-harczczal akarják kapcsolatba hozni, mintha ez idegenitené el az ifjakat a papi pályától, holott ez idegenkedésnek oka egyfelől épen a szabadelvüség üldözésében rejlik. A szabadelvü irányt a sziléziai zsinaton is élesen megtámadta Erdmann superintendens, ki egyebek mellett ugy nyilatkozott, hogy a hit és modern világnézlet között levő szakadást csak a Krisztus keresztjével lehet áthidalni. Igen elmésen jegyzi meg erre a „Deutsches Protestantenblatt" szemleirója: „ha valaki egy szakadást át akar hidalni, első és fő dolog, hogy a hidfák mindkét végökön szilárd oszlopokra helyeztessenek; mert ha ezek közül csak egyik is inog, a hid összeomlik. A superintendens ur a maga kissé homályos profétai nyilatkozatában tulajdonképpen csak azt állitotta, a mit a szabadelvü protestantismus kiván, t. i. hogy a hitre vezető hid az uj világnézlet szilárd földjére helyeztessék. El kell fogadnunk az uj világnézletet, mert ha ezt megsemmisitjük, a szakadás még nagyobb lesz, s a hid, mely a levegőben nem függhet, leszakad, a nélkül hogy valakit hitre vezérelhetne Krisztus keresztjében egy liberalis protestáns se botránkozik meg; de az a kereszt, a melyet a ti dogmatikai önzéstök nem lajtorjául tesz lábaink alá, hanem rabigául értelmünkre, az a kereszt ránk nézve elviselhetetlen." Ugyancsak ez a lap, tekintettel a német parlamentben megerősödött klerikalis pártra, tömörülésre hivja fel az egyház liberalis harczosait. „Minden szabadelvü keresztény előtt tisztán áll a feladat — ugy mond — hogy ha nem akarjuk a középkori egyházi állapotokat ismét bekövetkezni látni: ugy mindnyájunknak egyesülni kell a magát büszkén felemelt reaktio ellen."

— Francziaországban egy katholikus pap Verux álnév alatt nagyon sötét szinekkel festi a nőtlenségi fogadalom szomoru következményeit. A panaszszal teljes iró sze-

rint egész egyházkerületek vannak Francziaországban, a melyeknek püspökei már számba sem veszik a papok nőtlenségével kapcsolatban levő botrányos eseteket, mivel oly nagy számban fordulnak elő. A könyv igy végződik: „A szóban levő gonoszság nagyobbminden más gonoszságnál ezeket együttvéve. Ez a legmélyebben magára vonhatja az Isten haragját s a papság megvetését a világ előtt. Ha ezt a klerusban el tudjátok nyomni, akkor az elhagyott templomok ismét megtelnek, a gyontató székek ismét felkerestetnek; a vallásos üldözések megszünnek vagy valódi martyrokat szülnek s nem pusztán fegyenczeket.“ Ez a nyilatkozat más szinben tünteti fel a francziaországi klerus belső állapotát, mint a bucsujáró tömegekről szokásos dicséret.

A Francziaországba szorult valdiak száma mindinkább apad. Kezdetben ott is csaknem annyian voltak mint az egykori Piemontban; mig ma alig megy többre számuk 8—900-nál. Ezeknek egy része a Viso hegy lábánál egy meglehetős termékeny völgyben lakik, a hol kitartó munkával még mindig fenn tudja magát tartani; de a másik részök a Pelvoux hegy közelében egy nehezen mivelhető, szakadásos völgyben lakik, s a közelebbi évek annyi természeti csapással sujtott, hogy mindennapi kenyerök megszerzése is már-már lehetlenné vált. Ezek közül tehát többen elhatározták, hogy kiköltöznek Algierba, s ez érdekben a Renaissance-ben barátaik és jó embereik egy felhivást bocsátottak ki segélynyujtás végett a kivándorlók számára, melyben a többek közt igy irnak: „midőn kövekből épitendő templomokra annyit adakozunk, nem adakoznánk-e arra is, hogy a romokból kiemeljünk egy kis élő gyülekezetet és megtartsuk a történelemnek és egyháznak a kereszténységnek ezt a legrégibb és legdicsőbb multtal biró becses maradványát!“ Csak igaz marad a nagy költő szava: hogy a világtörténet a világ itélő birája. Mennyi üldözéseknek valának kitétetve ezek a szegény valdiak is, mig ma legalább küzdelmeikben jóakarat és elismerés bátoritja.

— Angliában jelenleg nagy divatban van statistikai adatokat gyüjteni a templomokat és isteni tiszteleteket látogatók számáról. Ez adatok szerint aránylagosan a legbuzgóbb templomgyakorlók az unitáriusok. Ebből kiindulva a Renaissance egyik irója szót emelt az unitárizmus mellett s védelmébe vette azon támodások ellen, melyekre közelebbről ürügyül szolgált az, hogy egy Bonet Maury nevü tanár hittudori értekezésének tárgyául az unitárius hitelveket tette s azokról méltányló elismeréssel nyilatkozott. „A Revue chrétienne és a többi szaklapok — ugy mond a Renaissance irója — melyek közelebbről oly keményen megtámadták az unitárizmust, meg tudnák-e nekünk mondani, miből lehet kimagyarázni azt a különös jelenséget, hogy ezek az unitáriusok, a kiknek hitök szerintök rideg, kegyességük halott, az isteni

tiszteleteket sokkal szorgalmasabban látogatják, mint az orthodoxiának legbuzgóbb tanitványai?" Nem akarunk az angol unitáriusok hitkincséből magunknak tőkét csinálni. Különben is ki tudja nálunk hogy esnék ki a hasonló számitás. De mint a franczia liberalis protestánsoknak az unitárizmus iránt mindannyiszor tanusitni szokott rokonszenvének egy ujabb jelét, örömmel jegyezzük fel a Renaissance e nyilatkozatát is.

cz.

LEVELEZÉS.

Egyesült Államok. Cambridge, nov. 19. 1881.

Kedves Kovács ur!

Mindkét levelét vettem, s mondhatom, hogy nagy örömet okoztak nekem. Hogy egyházi képviselő tanácsosnak megválasztottak, az igen megtisztelő reám nézve, és e tiszteletbeli czimet mindig nagyra fogom becsülni. Elismerésem jeléül rövid idő mulva irni fogok az igen tisztelt és szeretett Ferencz József püspök urnak is, kinek addig is adja át tiszteletteljes üdvözletemet. Némileg megszégyenitve érzem magam, hogy az én csekély adományomnak, melyet a mult nyáron utazásra szánt pénzemből a magam megröviditése nélkül takaritottam meg, oly nagy becset tulajdonitottak. Reméllem, hogy nem sokára még egy keveset küldhetek, *) mely az előbbit annyira kiegésziti, hogy kis mértékben valamire hasznositani lehet. De nekem ennél sokkal nagyobb reményem van, s erősen bizom, hogy nem is fogok megcsalatkozni.

Október 5-én, egy héttel hazaérkezésem után, a „Legrégibb unitárius egyházról" felolvasást tartottam Princetonban a „Papok intézete" társulata előtt. Az erről való tudósitást, azt hiszem, eddig lapjainkból olvasta. Felolvasásom oly lelkes fogadtatásban részesült, s akkora érdekeltséget ébresztett fel, a mi rám nézve egészen váratlan és meglepő volt. Az előidézett hatás arra inditott engem, hogy az önök ügyét egy az e czélra összehivott nyilvános nagy gyülésben terjesszem elő abból a kilátásból, hogy gyüjtsünk egy olyan alapot, mely a „Channing" tanári állomás fentartására elégséges legyen s azt állandóvá is tegyük. Addig is, mig ez megtörténnék, a „Christian Register"-ben közlött czikksorozatom **) által az állandó érdekeltségről biztositva vagyok. Ugy

---

*) Küldött is 5 font sterlinget, a mi beváltva tesz 59 frtot, s e szerint a mult füzetben közölt 58 frt 50 krral az „Allen Henrik J." alap 117 frt 50 kr.

**) Ez érdekes czikksorozatra, — melyet a jövő évi első füzetünkben egész terjedelmében közölni fogunk, — nevezett lap a következő megjegyzést teszi: „Olvasóink figyelmét ezennel felhivjuk Allen tanárnak Erdélyről irt czikkére, mely egy igen fontos kérdést vet fel, t. i. Mit tehetünk magyarhoni hitrokonaink segélyezése érdekében? Mi hisszük, hogy a kérdés komoly figyelemben fog részesülni. Ime a kedvező alkalom a külföldi missiora, mely méltó érdeklődésünk- és lelkesülésünkre. A mi magyar hitrokonaink nem kérnek segélyt, de arra nagy mértékben szükségük van. Épen ezért irántuk való érdeklődésünket s rokonszenvünket mutassuk meg az által, hogy nevelési és vallási céljaik kivitelében hathatósan támogassuk. Mi reméljük, hogy ez új alkalomra meg lesz a tetemes anyagi segély. Allen tanár czikkei viszhangra találtak lapunk hasábjain, s óhajtjuk, hogy a szószékekről is hallhassuk őtet az emlitett ügyben."

Szerk.

hiszem e czikkeket is olvasta már. Külön lenyomatban is megjelentek, s küldeni fogok egy nehány példányt.

Önnek az első levelét elküldöttem Tiszt. Hale Eduárd urnak, hogy a szives megemlékezését s üdvözletét egyenesen abból olvashassa; s hogy ő is segédkezet nyujtson nekem a fennebb emlitett czél kivitelére. Ugyan e tárgyban levelet váltottam Dr. Bellows, new-yorki lelkészszel is, ki a legmelegebb pártfogásáról biztositott s mély érdeklődést tanusit az ügy iránt; ma délután pedig az „Amerikai Unitárius Társulat" titkárával fogok találkozni Worcester-ben, kinek a befolyása által, reméllem, szintén sokat lehet kivinni.

Szeretném, ha Ön véleményét megirná a következő tervemre, t. i. „hogy a Richmond Anna alapitványból még meglevő összeg egészittetnék ki a nevezett czélra (mondjuk 10,000 dollárra vagy 2,000 font sterlingre) s ez összeg kezelése bizatnék az „Amerikai Unitárius Társulatra", mely aztán évenként annak 5% kamatját (500 dollart vagy 100 fontot) a bankár által utalványoztatná Kolozsvárra." Én abban a meggyőződésben vagyok, hogy az összegnek ilyen biztos kezekbe leendő letéteményezése, itten olyan bizodalmat keltene az adakozókban, a milyet nem éreznének az olyan beruházásokban, a minők a távoli Erdélyben vannak; s a melyeknek a biztonságáról semmit sem tudhatnak, és talán félhetnek attól, hogy végre elveszne az adomány. Én, a mi tehetségemben áll, mindent megteszek, s bárminemü utasitást s véleményt szivesen fogadok s megnyugszom ajánlatába. Én igen sajnálnám, ha az én erdélyi látogatásom, a melyre mint életem egyik nagy kiváltságára és örömére tekintek vissza, nem eredményezne valamely állandó jót ottani nagyrabecsült és nemes barátaim számára. Vagyok stb.

Öszinte hive:
Allen József.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

Az iskolázás jelene Angolországban.

Irta Felméri Lajos, Ph. D. a kolozsvári m. k. t. egyetemen a neveléstudomány tanára. Budapesten, 1881. I. II. köt. 262. és 386. lap.

Legelsőbben is örömünket fejezzük ki a felett, hogy szerző az angol iskolázást tette behatóbb tanulmányozás tárgyává s azzal a magyar közönséget részletesen megismertette. Ha vannak is hiányai elméletileg az angol nevelési rendszernek, de az kétségbe vonhatatlan, hogy sokkal inkább nevel az életnek, mint a német rendszer, a melyet eddig mindenben utánoztunk. Felméri müvéből, melyben feladatát nagy elismerésre méltó sikerrel oldotta meg, láthatjuk, hogy nem a németeknél van csupán az egyedül boldogitó nevelési rendszer. Felméri az angol közoktatásügyi viszonyokat nem csupán könyvekből s értesitőkből tanulmányozta, hanem azoknak alapos megismerése végett Angliába ment, magával vive nagy készültséget s szakismeretet, s igy nem felületesen, hanem helyesen itéli meg az angol népet és szellemet. Jeles müvének egyik legnagyobb érdeme az adatok kimeritő gazdag-

sága s a szakértőileg felállitott párhuzamok. Leszámitva a néhol felesleges idézetek összehalmozását, mely a különben igazán magyaros irályát egy kissé nehézkessé teszi, előadása vonzó és élénk s tömérdek érdekes észrevételeivel mindvégig leköti az olvasó figyelmét.

Felméri müvének első kötete a népiskolákról szól s feloszlik tizenhét fejezetre. Okszerü berendezésében világosan áll előttünk a népiskola jelene és történelmi fejlődése. E fejezeteket előszó és bevezetés előzi meg s záradékul állanak az érdekes következtetések.

Az előszóban müvét általánosságban jellemzi, elmondván, hogy miért tanulságos reánk nézve az angol népoktatás s miért foglalta bé a keretbe az egyetemi oktatást is.

A bévezetésben az angol nép állapotát s a nevelésügyhez való viszonyát adja elő.

A „népiskolák úttörői" czimü fejezetben megismertet azokkal a társulatokkal (Vasárnapi iskola, a „Britt" és „Nemzeti" társaság, Belföldi és gyarmati iskola társaság), melyek az ügyet elősegitették, s Raikes, Fox, Wesley, Lancaster és Bell nagynevü úttörőkkel. Az angol népiskola tulajdonképpen csak 1870 óta, midőn a népoktatási törvényt megalkották, nyert önálló jellemet s szabadult fel az angol egyház gyámsága alól. Erre nagy befolyással voltak a vasárnapi iskolák.

A „népoktatási törvény úttörői" czimü II. fejezetben Carpenter Mária kisasszony, Brougham és Birkbeck érdemeit emeli ki. Különösen szépen emlékezik meg Carpenter Máriáról. E nemes keblü nőnek, ki hitfelekezetünkhez tartozott, életrajzát olvasóink ismerik már a „Ker. Magv." 12-ik kötetéből, de azért közöljük szerzőnek a következő jellemzését:

„Angolországban a népnevelés ügyeért senki sem tett e században nagyobb szolgálatot, mint Carpenter Mária (1807—77). Találóan mondja róla egyik tekintélyes angol szemle, hogy e századbeli legnevezetesebb nők egyike. A „pauper" gyermekek sorsán jézusi szeretettel csüngött; a porból való kiemelésökért apostoli buzgóságot fejtett ki. Valóságos Pál apostol női alakban. Nem éri be azzal, hogy a hazájabeli inségesek gondját fölveszi, hanem más világrészekbe is elmegy. Hajlott korában négy izben is elutazik Keletindiába, hogy a nőnevelés ügyét előmozditsa és a börtönökben uralkodó embertelen fegyelmezést emberivé tenni segitse; sőt, szintén ez utóbbi czélból, meglátogatta az Egyesült-Államokat is. Pál apostolon nem csodálkoztak jobban Athénben, mint a hogy Carpenter Máriát megbámulták szülőföldén, midőn az erkölcsileg vesző félben levő gyermekek nevelése elveit kezdette fejtegetni. Két vonás jellemzi különösen Carpenter M. életét: egyik az ügyefogyottak határtalan szeretete. A szeretetben el nem fáradni, a bünben fetrengőket szeretettel megváltani, senki sem tudta nálánál jobban e százban. Másik vonása az a mély meggyőződés, mely-

et Indiában szintugy mint Angliában hirdetni meg nem szünt, hogy a társadalom elhagyottait csak a kormány és a tehetős osztályok vállvetett munkája mentheti meg."

Az „Önkénytesség és az állam beavatkozása" czimü III-ik fejezetben azt a nagy mozgalmat és küzdelmet tárgyalja, mely a két elem között folyt. Hogy az angolok nem támaszkodnak mindenben az államsegélyre, hanem az önkénytességhez folyamodnak, s hogy abban mily gazdag erő van náluk, mutatja az a tény, hogy „A lefolyt 55 év alatt kerekszámban 35 millió font sterlinget forditott az egyház, templomok, papi lakok és iskolák épitésére."

A IV-ik fejezetben a „Népoktatási törvény 1870." van ismertetve. E törvény kezdeményezője, — melyben a kötelezett iskolázás elve van kimondva, — az erélyes Forster.

Az V-ik fejezetben a „Népoktatási törvény elveit és hatását" tárgyalja. A VI-ik fejezetben a „londoni iskolaszéket" s a felügyelete alatt álló különféle iskolákat, azoknak a szervezetét, módszereit (még az órarendet is) és az elért eredményt ismerteti. A birminghami iskolaszéket is ismerteti a VII-ik fejezetben s igy nyilatkozik róla: „London után legtöbbet Birmingham tett és teszen a nevelés ügyében. Ott úgy van szervezve az oktatásügy, hogy mintája lehet bármely szárazföldi városnak."

A VIII-ik fejezet a „Községi és önkéntes iskolákról", a IX-ik fejezet a „tanitás tárgyai és módszerei, az iskolai tankönyvek és eszközökről" szól kimeritően. A X—XV. fejezetekben a kötelező iskolázást és akadályait, a polgári iskolákat, a felnőttek oktatását és az irgalmas intézeteket, a tanitó-nevelőket s az azokban elért eredményeket tárgyalja. A XVI-ik fejezetben az angol és hazai tanitónevelő-intézeteket hasonlitja össze, s bennök az eltérő s részint megegyező vonásokat tünteti ki. Szerző szerint legnagyobb eltérés van a hazai és angol rendszer között a vizsgálatokban. Az angol tanitó-nevelőnek hat szakvizsgálója van. Az intézetbe való felvételre nézve is lényeges a különbség. Angliában rendesen 18 éves ifjak lépnek tanitó-nevelőbe, nálunk 13—14 évesek, kik jóformán nem ismerik azt a szellemi fáradságot, mely a tanulással jár.

A XVII-ik fejezetben felmutatja az eredményeket a népiskolázásban; párhuzamot von az angol és magyar népiskolák között, s kiemeli a különbséget, mely a két rendszer között van. Ugyan e fejezetben ismerteti az iskolafelügyeletet is. Az angol tanfelügyelői intézmény és a miénk között nagy különbség van. A tanfelügyelők mind szakemberek.

Végül szerző az egész müvéből 8 pont alatt igen tanulságos és megfontolásra méltó következtetéseket von le s üdvös javaslatokat ajánl. A helyett hogy egyes kivonatokat adnánk: felhivjuk tanférfiaink figyelmét e következteté-

sekre s különösen a tanitó-nevelő intézetekről szóló (XIV. XV. XVI.) fejezetekre, mint a melyek minket legközelebbről érdekelnek.

Szerző müvének II-ik kötetében a közép- és felső oktatást tárgyalja. A bevezetésben elmondja, hogy az angol középiskoláknak több faja van, s azokat aztán öt szakaszban ismerteti. Az I. szakaszban leir 11 benlakó középiskolát, melyek közül 7 régibb szervezetü s leginkább feltüntetik az angol iskolai életet és szellemet; 4 pedig ujabb szervezetü. A II. szakaszban 5 bejáró közöpiskola van ismertetve. A III. szakaszban a középoktatás eredményét s szervezetét mutatja fel 14 fejezetben. E szakasz a legfigyelemre méltóbb reánk nézve, a mennyiben itt összesiti szerző tapasztalatait, észrevételeit, s párhuzamot von az angol és hazai intézeteink között. A IV-ik szakasz tárgyai: a leány középiskolák és Collegiumok 7 fejezetben, melyek közül a VI-ikban egybefoglalja az ügyet; a VII-ikben pedig az eredményt tünteti fel a nőiskolázásban. Az V. szakasz 4 fejezet alatt a „természettudományi és müvészeti szakoktatásról s a középtanodai tanárnevelésről szól. Végül állanak a következtetések, melyekben szerző hazánk középiskoláira nézve legüdvösebbnek tartja a tantárgyak csoportositását s a középiskoláktól független vizsgarendszer behozatalát.

A felső oktatásról szóló második rész két szakaszra oszlik; az I. szakaszban az egyetemeket, (Oxford, Cambridge, londoni egyetem, University College stb.) a II-ikban pedig a szakiskolákat (Theol. akademiák, jogi Collegiumok, orvosi Collegiumok) tárgyalja, részletesen ismertetve szervezetüket, bérendezésüket s a bennök uralkodó szellemet. Egyeket mellőzve, a theologiai akadémiákra vonatkozó pár megjegyzését szerzőnek idézem, valamint a Manchester New-Collége-ról közölt jellemző nyilatkozatát, a mennyiben az minket unitáriusokat közelebbről érdekel.

A „theologiai oktatás — irja szerző — egyáltalán nem áll magas tudományos szinvonalon sem az egyetemeken, sem a theol intézetekben. Az oxfordi és cambridgei régi egyetemeken eredetileg a theologia volt a vezér studium, idő jártán azonban megváltozott a viszony: a theologia mellékessé vált. Az új egyetemeken pedig a theologiának csak részben van helye. A theol. tanárok főfeladata nem a theologiai tanitás, hanem a jelölteknek a püspöki vizsgálatokra, vagy más szóval a 39 hitcikkely aláirására és vizsgálatra való előkészitése. Hogy mily különbség van az anglicán és tisztán protestáns papnevelés között, arra nézve legjellemzőbb az unitáriusok Manchester New Collegiuma Londonban.“

Az intézet szervezetének ismertetése után (lásd bővebben ez idei 4-ik füzetben) igy folytatja szerző: „Jelen voltam ez

intézetben egy pár előadáson. A vallás-bölcseletből a nagy hirnevü dr. Martineau fejtegette a vallásos világnézlettel kapcsolatos problémákat oly philosophiai mélységgel s egyszersmind oly világos nyelvezettel, mintha egyszerre Plátó és Kant beszéltek volna. Az erkölcs-bölcselet előadója Uptcn tanár szintén ismert alapossággal taglalja az ethikai kérdéseket, folyvást utasitva tanitványait az alapvető ethikai munkák kérdéses fejezetei tanulmányozására. Az egyháztörténelem és összehasonlitó vallástudomány a kiváló tehetségü ifju tanár Carpenter E. kezén van, s az exegetikai és kritikai részt Drummond tanár tanitja. Az a magasabb theologiai miveltség, melyet a Manchester New Collegiumban a dissenter jelöltek elsajátitanak, az angol egyházi papok között valóságos ritkaság. Az anglicán papnevelő intézetekben a liturgikára és dogmatikára esik a fősuly, emitt a philosophiára és vallástudományra."

A felső oktatásra szintén megteszi szerző érdekes következtetéseit, melyekben különösen ajánlja a philosophiai elemek bevitelét felső szakoktatásunkba s a vizsgálati tárgyak számának kevesbitését.

A béfejezésben szerző az egyes részek tárgyalása végén megtett következtetéseket a közoktatásügyi miniszter becses figyelmébe ajánlja.

Mi is részünkről a legjobb indulattal ájánljuk ez oktató és tanulságos müvet minden tanügy barátnak, ugy szintén azoknak is, a kik egy nagy nemzet mivelődési eszközeivel megismerkedni kivánnak. **K. J.**

„A budapesti Unitárius anyaegyház megalapitási ünnepe. Imák és beszédek, elmondva 1881. october 2-án az első rendes isteni tisztelet alkalmával Budapesten. Az ágostai hitvallásuak deáktéri főiskolája disztermében. 1—33. l. 8. r. Budapest".

A mint czime is mutatja, e füzet a budapesti első rendes unitárius isteni tisztelet emléke. És méltó emlék a nagy alkalomhoz. A budapesti unitárius gyülekezet iránt köszönetünket fejezhetjük ki, hogy első rendes isteni tiszteletén tartott beszédeket kinyomatva közrebocsátotta és alkalmat adott, hogy azok megkapó szépségeiben és gazdag tartalmában szélesebb kör gyönyörködhessék.

A füzetet Derzsi Károly budapesti unitárius rendes lelkész imája nyitja meg. Föllengő lelkesülés vonul végig az egészen, kezdetétől az utolsó sorig, visszatükrözve az emelkedettséget, meghatottságot, kételyt, bizalmat és reményt, melyet egy ily ritka alkalom az igehirdető lelkében szülhet. Szebbnél szebb tételei, magasztossága egyikévé teszik ez imát a legkiválóbb alkalmi imáknak. Az után nevezett lelkésznek Jeremiás 1, 4—9. alapján tartott fenkölt szellemü szép beszéde következik. „Adom az én igémet a te szádba" választván ki a jelzett szentirási helyből vezérigéül a lelkészi hivatal helyes be-

töltésére szükségesnek tartott három tényezőt: „a benső elhivatást, a vallásos életet s ennek prófétai terjesztését“ tárgyalja, mindvégig magas lendületben, mi e beszéd egyik kiemelendő jellemvonása. A tárgyalás előnyösen tünteti fel a szónokot a theologiai cultura tekintetében is s különösen mutatja az összehasonlitó vallástudományban való jártasságát.

A lelkész elhivatásának, a vallás lényegének és terjesztésének e beszédben kifejezett felfogása tiszta, következetes észjárásra és a modern theologia álláspontjára vall. A beszéd nyelvezete szép és folyékony. A napi lapok annak idején jelezték volt a mély benyomást, melyet e beszéd a hallgatóságra gyakorolt. Izlelőül hadd álljon itt a prófétaságot rajzoló pár sora: A próféta szólja az Isten beszédét, a mint azt ihletése közben nyerte; beszéli a humanitás eszméit, a mint azt jövőbe látó lelke s melegen érző szive megteremti; cselekszi az összesnek javát, a mint azt egész valójában átérzi. Nincs előirt tan, nincs kiszabott formula, mely szelleme szárnyalását akadályozni tudná; nincs egyéni érdek, melyért az összesnek érdekét feláldozná. Egy tana van: Isten; egy törvénye: a lelkiismeret szava; egy érdeke: a kettőnek összhangzása; egy czélja: ez összhangnak másokban is megfelelő visszhang keltése.... Ez, és ilyen a minden nemzetek és országok prófétája.“

A második beszéd Ferencz József püspök úr „Üdvözlő és beiktató beszéde“. Azok az egyszerü, de kristálytiszta kifejezések és sorok, melyekben Ferencz József püspök szokott beszélni, mindig meghatók és elragadók. Jelen beszédében, az alkalomból kifolyólag, azt a két kérdést fejtegeti: van-e szükség a budapesti unitarius egyházközség megalapitására és fenn tudjuk-e azt tartani, a befejezésben lelkesitő buzditást intézvén az uj lelkészhez és gyülekezethez. E kérdések fejtegetésénél is ugyanaz a gyönyörü irály, ugyanaz a széles látkör, ugyanaz a hatalmas szónoki erő, mely minden nagyszabású beszédeit jellemzi, s ugyanaz a szellemi gyönyör és elragadtatás az olvasóra nézve. Csak a bevezető sorokat idézzük: „Midőn ma e helyen örömérzéssel üdvözölhetlek ker. Gyülekezet! főleg pedig tégedet valláskozönségünk legifjabb leánya, ujonnan alakult budapesti unitarius egyházközség! mintha Jákobot, a kicsiny Izraelnek eme nagy hivatásu férfiát látnám magam előtt azon éji küzdelem után, melynek csak a biborpalástú hajnal megjelenése vetett véget. E történet, azt hiszem, az ó szövetségi irásokból mindnyájatok előtt ismeretes. Jákobnak az ő szolgálati évei rokonánál, Lábánnál kitelvén, szülőföldjére indult öröksége átvételére. Utközben azonban az éj meglepte s magára maradva, egy erős férfiuval kellett megküzdenie, ki mikor látná, hogy Jákobon semmiképpen erőt nem vehet... mondá: „Bocsáss el engem, mert a hajnal feljött. És monda Jákob: Nem bocsátlak el tégedet, mig meg nem áldasz engemet.“... Háromszáz évig tartó ily éji

küzdelem volt k. ai! az unitarius egyház élete is." Ferencz József püspöknek e beszéde is fényesen bizonyitja, hogy szónoki hirneve oly magaslatra jutott, a melynél az ismertető már nem birál, hanem az ellenállhatatlan hatás titkait törekszik kifürkészni, tényezőit felfedni és magyarázni, s mi hatalmának titkát a már jelzett kitünő tulajdonok mellett abban találjuk, hogy szabadelvüséggel erős történelmi érzéket párosit, s igy a mult eszméit a legszerencsésebben tudja a jelenével összekötni, és hogy benne az evangeliumi szellemmel széleskörü tudományos miveltség egyesül, de utóbbi a vallás szent tüzében egészen felolvadva. Az eszmei légkör, a melyben ő mozog, mindig keresztényi, beszédeiből mindig a keresztény szellem üditő fuvalmát érezzük. Innen nagy hatása, innen e beszéddel is kivivott ujabb diadala, a fővárosban nyert ujabb győzelme.

A beszédek sorát Albert János, tordai unitarius lelkész „Urvacsorai beszéde és imái" zárják be. Budapesti levelezőnk mult füzetünkben ez isteni tiszteletről szólván, azt irta: „Albert János mondott urvacsorai ágendát, olyan antik keresztény jellegüt, milyent az igaz szent atyák mondhattak régen minden lelkek meginditására." Készséggel teszszük magunkévá e találó jellemzést, mert valóban Albert János egész lényén és beszédein az első kereszténység kenetteljessége ömlik el a Jézusban való erős hittel. „A történetek és az irások azt adják elénk, hogy a kinek emlékezetét most e szent asztalnál megújitjuk, született és szenvedett, élt hasznosan az emberek egyetemének, meghalt meggyalázva, de dicsőségesen; s ha tetemei elporlottak, ki tudná megmondani, hol rejt azokból már egy porszemet a föld, s a világ hány réhol rejt azokból már egy porszemet a föld, s a világ hány részeibe hordták el az emberek, vagy repitették szét szárnyaikon a szelek!... De az, a mi életet ad a világnak, miként ő magát kifejezi, — az, a mi benne és nála örök és isteni, az a lélek, és ez a lélek halhatatlan. Mi nem láttuk ugyan őt, de erejét és hatását éreztük és érezzük magunkba ma is, — mi nem jártunk vele sem a galileai tengeren, sem Bethániának csendes mezején, de hogy ő velünk volt, ezt éreztük sokszor, s hogy ő velünk van ma is, ezt érezzük bensőnkben, vágyainkban és törekvéseinkben, az örömben és szomoruságban; vagy miként Pál apostol magát kifejezi: életünkben és halálunkban. Hitünk tőle van, általa erősödünk meg; s mintha hallanók, legalább hitünk hallani véli ezt az édes biztatást: „Valaholott ketten vagy hárman egybegyültek az én nevemben, ott vagyok ti közöttetek." (Mát. 18, 20.) Ilyen és ehez hasonló szép helyek hármonikus összetéte az egész urvacsorai beszéd, találó vonatkozásokkal a nevezetes alkalomra. Imái meg épen félreismerhetetlenül mutatják, hogy egy ihletett lélek mélységeiből buzognak föl. A beszéd és imák az átalánosan ismert jeles imairó és ágendáló babéraihoz egy uj hervadhatatlan levelet füznek.

Visszatekintve az egész füzetre, az az egyházi irodalom ujabban megjelent hasonnemü termékei közt igen jelentékeny helyet foglal el.

A füzetben végül még közölve van Murányi Farkas Sándor által a budapesti első rendes unitarius isteni tisztelet alkalmából irt s folyóiratunk mult füzetében megjelent szép „Ünnepi költemény“, mely a füzetnek szintén diszére válik.

Megjegyezzük, hogy a füzet tiszta jövedelme a budapesti unitarius papság megalapitására van szánva s a nemes czélnál és a benső értéknél fogva a t. közönségnek kétszeresen ajánlhatjuk becses figyelmébe és pártfogásába. A füzet ára: 20 kr.

„A Prot. theol. könyvtár“ XV. kötete: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései megjelent. Öszszeszedte, a latin szövegüeket magyarra forditotta és tájékoztató jegyzetekkel kisérte Kiss Áron, porcsalmi lelkész és szatmári esperes. Maga a munka igen érdekes gyüjtemény, melynek a történelemmel foglalkozók nagy hasznát vehetik, s arra ajánlaton kivül nincs is semmi mondani valónk. De nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül a „Prot. Egylet“-nek azt az egyoldalu eljárását, melyet e mű kiadásánál követett. Ugyanis e könyvben csak református zsinatok végzései foglaltatnak. A gyüjtő agyan menti magát, hogy más protestáns egyház zsinataira nézve legyőzhetetlen nehézségei voltak, s e mentség az ő részéről el is fogadható, de semmi esetre sem a „Prot. theologiai könyvtár“ bizottsága részéről, mely ily tervezetű munkának a „Prot. Egylet“ kiadványai közé felvételével, a mig az egyik prot. egyház iránt kedvezést, részrehajlást mutatott, addig a többiekre nézve ez eljárása másnak nem nevezhető, mint illoyalisnak. Nézetünk szerint „A Magyarországi Prot. Egylet“ méltóságához nem volna szabad, habár tagjai között igen sok református iró van is, ily részrehajlásnak férköznie. Mostanig meg is tartotta „Prot. Egylet“ a hozzá illő álláspontot s megelőző remek kiadványa: „A Magyar országgyülések vallásügyi tárgyalásai“-ban. Zsilinszkytől fel is voltak ölelve mind a három prot. egyházra vonatkozó orsz. tárgyalások. Oly eljárás után mint a fennebbi, épen ezért méltán várható, hogy ugy a „Prot. Egylet“ czéljára és reputatiójára, mint kiadványai nem református olvasóira való tekintetből az intéző férfiak a lutheranus és unitárius zsinatok végzéseinek megiratásáról is gondoskodni fognak.

„Magyar Prot. Egyh. és Isk. Figyelő“ XI.—XII. füzet megjelent a következő érdekes és változatos tartalommal: Id. Báró Vay Miklós zsinati megnyitó beszéde. A világ jövője, megvilágitva a történelm és kijelentés által. Venetzianer Sándor. A mindkét vallásu evangelikusok felterjesztése vallásügyben, a tulbuzgó klerus és érdektársai ellen, az uralkodó felséghez, kegyelmes leirata érdekeiben. 1790. Latinból ford. Csuthy Zsigmond. Magyar Prot. irodalmi társulat. Szózat a prot. irod. társulat érdekében. Körösi. A 1848—49. év bepecsételt könyve Vári Szabó S. Adatok a vallásfelekezetek egyenjogusága kérdéséhez. Külföldi könyvészet és a rendes változatos rovatok. Előf. ár 4 frt. Szerk. Czelder Márton Felsőbányán. Ugyancsak az ő szerkesztésében jelenik meg az „Evangeliumi Lelkészi Tár.“ Ára 3 frt, a „Figyelő“ előfizetőinek 2 frt. — s „Vasárnap“ nép számára. Ára 2 frt. Ajánljuk e lapokat a t. közönség figyelmébe.

A „Magyar Paed. Szemle“ XI. füzete igen változatos és ügyes tollal irt czikkekkel áll előttünk, melyekből különösen kiválik Rill József

czikke: „A népiskola tovább képző folyama és a nőnevelés.“ (Uhrl Józsa életrajzával, fénynyomatu arczképével.) Bátran ajánlhatjuk az érdekesen szerkesztett folyóiratot az érdeklődők figyelmébe. Ára 2 frt 50 kr.

„Nemzeti Nőnevelő“ X.—XI. füzetét Péterfi Sándor czikke: Az országos tanitó gyülésről nyitja meg. Azután Molnár Aladár életrajza. Molnár Aladár a nőnevelésről. Országos nőiparkiállitás. Streitmann Antal. Rousseauról és Emiljéről Szilassy János. Az orsz. nőiparkiállitás és leányiskolánk. Sebestyénné, Stetina Ilona. Széchenyi emlékezete. Komáromy Lajostól stb. czikkek következnek. E kitünően szerkesztett folyóirat méltán megérdemli a nagyobb mérvű pártolást, s most az új év alkalmából különösen felhivjuk rá a t. közönség figyelmét. Ára 6 frt.

„Sárospataki Lapok“ Mitrovics Gyula sárospataki tanár szerkesztésében a „Sárospataki irodalmi kör“ új évtől kezdve egy heti lapot indit meg a fennebbi czim alatt. A beküldött mutatványszám és a szerkesztő jó neve együttesen ajánlják e vállalatot, mely az egyházi és iskolai életet öleli fel. Ára egész évre 5 frt, mi Sárospatakra Buza János tanárhoz küldendő.

Beküldetett: „A képzőmüvészet remekei.“ Eredeti metszetek után fényképnyomatokban késziti és kiadja Divald Károly, szövegét irja: Wagner János. Megjelenik minden hónapban 5 képpel. Egy füz. ára 1 frt 20 kr.

„Protestans Pap“ decz. tartalmas száma: Karácsonkor. Unió. Karácsoni és ujévi egyh. beszéd. Tételek az evangelium neveléstanából. A lelkész mint katecheta. A zsidó keresztszülék kérdéséhez. Nyilt levél Filep M.-hoz. Különfélék. A „Prot. Pap,“ mely eddig oct.-től kezdette az évet, jövőben pályáját a polg. év szerint futja. Ajánljuk e hasznos szaklapot lelkészeink figyelmébe. Ára 4 frt. Szerk. Lagler Sándor és Kálmán Dezső. Kölesd. (Tolnam.)

„A Magyar Fiume“ irta Jakab Elek, a m. tud. akad. l. tagja. Budapest, 1881. Ára 30 kr. A fennebbi czim alatt jeles történészünk, s folyóiratunk munkatársa egy 36 lapra terjedő történelmi s politikai tanulmányt tett közzé, mely 4 fejezetre oszlik. Az I. fejezetben egy történelmi-politikai tájékozást nyujt általánosságban. „Magyarország és Horváthország 1848—49-ben“ czimű II. tejezetben tárgyalja a horváth-szlavon megyék hangulatát; a bécsi küldöttség Zágrábba visszaérkezésének hatását ez országra, s báró Jellachich megválasztása utáni anarchiai állapotokat. A III-ik fejezet tárgya: Fiume rokonszenve és sorsa 1848—49-ben. A IV-ikben Magyarországnak Fiuméhoz való jogát, s a kormány teendőjét irja le. Végül a zárszóban szerző eszméi menetét három fődologban domboritja ki u. m. az első a magyar kereskedelem ügye; második a szláv törekvésekre való éber figyelmezés; s harmadik az uralkodó-ház és dualizmus érdeke. A korszerü kérdéshez egészen új adatokkal járul s azt minden oldalról megvilágitja. Ez érdekes röpirat nem csak tanulságos olvasmányul szolgál, hanem azt még a történetiró is forrás gyanánt használhatja.

KÜLÖNFÉLÉK.

Unitárius mozgalmak Olaszországban. Gordon Sándor angol hitrokonunk, ki az unitárius régi emlékeknek szenvedélyes kutatója, a mult szeptemberben e czélból Olaszországot látogatta meg, s Sienából egy terjedelmes levelet irt a „Christián Life“ számára, melyből érdekesnek látjuk a következőket közölni: „Sienába való jövetelem alkalmával szerencsém volt személyesen is megismerkedni az olaszországi unitárius mozgalom vezérférfiaival, a kiknek nevei az Ön lapjának olvasói előtt is ismeretesek. Milánóban Bracciforti tanárt, az unitárius ügy e lelkes bajnokát látogattam meg, ki egész odaadólag hirdeti elveinket szónoklata és tanitása által. Mint — ő mondja — nagy akadályokkal kell küzdenie, mert Olaszországban a vallás vagy a katholicismus, — mely annyit jelent mint a pápa — vagy semmi. Az értelmes osztály közül igen sok inkább az utóbbit választja. A hagyományos hitet elveti, s ujjal nem

igen akarja helyettesiteni, és sohasem megy a templomba. Bracciforti mind e mellett nem csügged, s hivei, ha lassan is, de szaporodnak." Pármában Sbarbaro Péter tanárt kereste fel, a ki az unitárismusnak az irodalom terén épen oly buzgó terjesztője, mint Bracciforti a szószéken. Sbarbaro a Channing-féle unitárismusnak a képviselője. Sbarbaro ajánlása folytán megismerkedett a modenai egyetem könyvtárnokával, kivel érdekes beszélgetést folytatott az olaszországi viszonyokról. Nevezett könyvtárnok is szakitott a catholicismussal, de még sehová se csatlakozott. Sajnálatát fejezte ki, hogy Olaszországban hiányoznak a szabadelvü keresztény egyházak s igy a materialismusnak szabadabb tér nyilik. Az olasz bölcselők iránya is a materialismus felé hajlik, kivétel azonban a hires Mamiani, ki nyiltan unitáriusnak vallja magát, s a kit ez évi 1-ső és 2-ik füzetünkben gr. Kuun Géza jeles munkatársunk ismertetett; és Ferri Lajos, ki szintén hasonló állást foglal el. Mamiani iratainak nagy sulyt kölcsönöz irói hirneve és a magas állás, melyet Rómában, mint Senator elfoglal. Sienában, a Socinok ősi helyén sok érdekes emlékre talált s eddig nem ismert adatokat fedezett fel, melyek a szabadelvü kereszténység előharczosai történetére élénk világot vetnek.

Beköszöntő. Mózes András a kolozsvári ekklézsia egyik most választott rendes lelkésze f. évi nov. 6-án tartotta meg beköszöntőjét 1 kor. 3, 11. alapján. „Más fundamentumot senki nem vethet azon kivül, a mely egyszer vettetett, mely a Jézus Krisztus." Szónok a szépen kidolgozott s vonzó irályu beszédjében a keresztény vallás fölényét fejtegette más vallások felett, s azokat az igazságokat s elveket, melyek annak fenállását örök időkre biztositják. Élénk előadása s rokonszenves hangjával mindvégig lekötötte a szép számu hallgatóság figyelmét s megnyerte tetszését, s mindenki nagy lelki megelégedéssel távozott el a szent helyről.

A **„Channing emlék templomot"**, melynek szegletkövét a mult évben születésnapja századik évfordulójának megünneplése alkalmával tették volt le, folyó évi október 19-én megható és lélekemelő innepélyességgel szentelték fel, Newportban, Channing születése helyén. A legkitünőbb szónokok tartottak szebbnél-szebb alkalmi beszédeket. E magasztos innepély tanuskodik amerikai hitrokonainknak a nagy próféta iránti kegyeletéről; az a tény pedig, hogy a szándékolt 50,000 dollár helyett 125,000 dollárt (250,000 frt) gyüjtöttek ki az emlék templomra: hathatósan mutatja a vallásuk iránti áldozatkészségöket. Egyebeket mellőzve, közöljük a felszentelési formulát, mely igy hangzik: „Mi e hajlékot az egy igaz Istennek, a mi mennyei Atyánknak tiszteletére szenteljük. Felszenteljük: az ésszerü vallásnak, az őszinte szivből jövő imának, az egyszerü szertartásnak, a szabad gondolatnak, az igazság utáni bátor vizsgálódásnak és a folytonosan haladó tudománynak. Felszenteljük e templomot: a lélek mivelésének, mind annak a mi nemesiti és erősiti a szivet s emberi szellemet; mindannak a mi neveli az emberben való hitet az élet lehetőségében ugy itt, mint a jövő életben. Felszenteljük e házat: az emberiség szolgálatára, az egyéni jellem képzésére s minden keresztény erény gyakorlására. E falak között hadd tanulják meg az emberek egymást szeretni, egymás terhén könnyiteni és mindenkivel jól tenni; hadd találkozzék itten gazdag és szegény, felső és alsó rangu, bünös és erényes egyenlő kiváltsággal; hadd árasszon itt mindenki áldást mindenkire és tanulja meg ki-ki ugy szeretni embertársát, mint önmagát. Végezetre felszenteljük e házat: a keresztény testvéresülésre, az egyetemes egyház szolgálatára és Jézus Krisztus evangeliuma

terjesztésére. Vajha az Isten áldása megkoronázná a mi emberi törekvésünket." E felszentelési formula világos feleletül szolgálhat azok számára, a kik gyakran teszik fel azt a kérdést, hogy vajjon mit hirdetnek az unitárius templomokban.

Sámi László néhai kedves emlékü munkatársunknak több becses levelét birjuk, melyekből egy pár sort közlünk jellemzésére. A „Dávid Ferencz emlékezete" czimü czikkre vonatkozólag igy nyilatkozik: „A czikket, melyet irni akarok, nem lehet a Jézus nélkül megirnom. A Jézussal pedig, ezzel az „ingens szivü em'errel" ugy vagyok, mint volt Angelico de Fiésole festő, ki a Jézus főt mindig térdelve festette. Én nem térdelve fogok ugyan irni, de csakugyan nyugodt kedélyre van szükségem, hogy irhassak arról, (Dávid F.) kit szive nagyságáért és jelleme moralis szépségeért régen azok közé soroztam, kiket tisztelettel és szeretettel idézek vissza emlékezetembe." E sorok mutatják vallásos gondolkozását — Egy másik levele mutatja nemes lelküségét s azt, hogy mennyire nem volt felekezeties Ugyanis a szerény honorariumot, melylyel dolgozatát jatalmazni kivántuk, a következő sorok mellett küldötte vissza: „Eszem ágában sem volt, hogy a „Ker. Magvetőbe" irt czikkemért dijat várjak. Én fizetve érzem magamat a szerkesztők barátságával, és azzal a szivességökkel, hogy folyóiratukat számomra mindig megküldötték. Nagyon köszönöm szives megemlékezésöket, és a küldött összeget hálával vettem. Ez a pénz már az enyém; ugy rendelkezhetem vele, a hogy tetszik. Én azt gondoltam, hogy gyümölcsözőbben használom el, ha átküldöm Önnek kedves barátom, azzal a kérésemmel, hogy sziveskedjék ezt az idei nyári vizsga alkalmával egy szegény jó tanulónak jutalmul adni." E kivánsága teljesittetett is.

Szentté avatás. Rómában folyó hó 8-án négyen jutottak a halhatatlan czimhez. Az illetők mindenik titokteljes csodák végbevitele által érdemesitette magát arra, hogy ily kitüntetésben részesüljön. A néphit szerint e szentek által eszközölt csodák történeti komoly festmények által vannak megörökitve nagy zászlókon, miket a kiváncsiak megbámulhattak a szentté avatás ünnepélye alkalmával. Felvilágosodás! mikor jő el a te országod? . . . .

Mire nem használják fel a vallást? Irlandban, Derry megyében a követválasztás alkalmával egy conservativ és szabadelvü jelölt állottak egymással szembe. A szabadelvüek jelöltje, Porter főügyész, unitárius volt. A conservativeké: Wilson orthodox. A Wilson pártján levők ilyen plákátot ragasztottak ki: „Derrybeli keresztények! Ti Isten, erény és erkölcsiség mellett akartok-é szavazni vagy ezek ellen? Az a ki Wilsonra adja szavazatát, Isten, erény és erkölcsiség mellett van; az pedig a ki Porterre, azok ellen. Kiáltsátok azért Derrybeli keresztények a szavazó urnánál, hogy a ki Isten mellett van, szavazzon Wilsonra." Hanem a vallási bigottság eme fogása nem sikerült, mert a Derrybeli keresztények mégis Portert választották meg.

Az eperjesi theologusok „Önképző s önsegélyző egyesület"-e szives kérelmet intéz a protestáns pártfogókhoz a czélból, hogy segélyforrásait növelje és minél több szükölködő theologus tanulónak eszközölhesse a fentartását. E késő felhivást annál inkább ajánlhatjuk az illetők szives figyelmébe, mert az egyesület élén H ö r k J ó z s e f tanár áll, mi növelheti a biztositást az adományok helyes fölhasználására nézt.

Weisz Bernát Ferencz müködése nyomán 443 isk. takarékpénztárral foglalkozó tanitó közül sorsolás utján 101 részesült 25 frtos jutalomban.

Amerikaiasan. Az egyesült államok egyetemeire menendő szegényebb tanulók közül a megelőző szünidőn nagyon sokan alkalmazást vállaltak mint pinczérek a népesebb fürdőkön a szállodákban. Ily módon elegendőt kerestek, hogy magokat télen át az egyetemeken fenntarthassák szegény szülőik romlása nélkül. Hogy a pénzszerzés e bátor módjából semmi társadalmi hátrány sem háromlott reájok, abból a tényből is látható, hogy a „Dartmouth College"-ba beigtatott egyik növendék a „Boston Courier" hasábjain telyes nyiltsággal elbeszéli egy nagy szállodában töltött szolgálása alatt szerzett tapasztalatait. Szerénte az alkalmazott személyek között a legjobban növeltek és legmüveltebbek az ő pinczér társai voltak, kik közül némelyek mint jó családok sarjadékai, jártasabbak voltak a mivelt társadalmi szokásokban, mint némelyek azok közül, kiket felszolgáltak. Az étkezések közti rövid időközökben classikusokat olvastak, vagy számtani feladványokat dolgoztak ki. Örömmel értesülünk, hogy ezek a vállalkozó fiatal urak szorgalmatosságok, finom modorok és példás magokviselete által nagyobb fizetést igényelnek és kapnak, mint az amerikai nagyobb vendéglőkbe alkalmazott német, svájczi vagy ir professionatus pinczérek.

Bécsben a lakosság vallására nézt az 1880. decz. 31-ki népszámlálás szerint következőleg áll: róm. kath. volt 603,913, izraelita 72,543, evangelikus 24,998, görög vallásu 2048, unitarius 51.

Az idök jele. Az Egyesült Államokban az unitariusok meadville-i theologiai intézetét az Ohio államban levő német szabadelvü protestansok papjaik kiképzésére közelebbről egy nagy gyülésben egyhangulag elfogadták.

Gyászhirek: Kuun Géza gróf folyóiratunk t. dolgozó társa igen érzékeny veszteséget szenvedett édes atyja Osdolai gróf Kuun Lászlónak élte 82-ik évében, nov. hó 2-án Dédácson történt halálában. Gróf Kuun László egyik igen derék tagja volt a magyar főrendü családoknak. Mint jeles gazda és mint tudományszerető férfiú tünt ki. Sok nyelvet beszélt. Utolsó éveiben a svédet tanulta. Magunknak is volt szerencsénk személyesen ismerni a szó valódi értelmében mivelt grófot, s elhunytát szivünkből sajnáljuk. Ő kötelességét hűn teljesitette, s a nemzetnek, a magyar tudományosságnak egy kitűnő munkást nevelt Kuun Géza gróf fiában. Rajta kivül még egy gyermeket hagyott hátra a csakugyan nagy miveltségü és szép lelkületü gróf Kuun Irmát, Fáji Fáy Bélánét.

László Domokost, az udvarhelyi egyh. környék felügyelő gondnokát leverő csapás találta. Ugyanis mult oct. hóban hirtelen elvesztette 8 éves Kálmán nevü már is szép reményekre jogositó fiát. Fogadja részvétünk kifejezését váratlan vesztesége felett!

Egyházunkat és az orvosi tudományt egy újabb nagy veszteség érte: Dr. Joó István 1881. év deczember 3-án 15 évig tartó hosszas szenvedés után egy jobb hazába költözött. Dr. Joó született Kolozsvártt 1806. mártz. 7-én, hol atyja tehetős iparos volt. A gymnasialis osztályokat Kolozsvártt az unitarius gymnasiumban végezte, innen Bécsbe ment s ott az orvosi tudományoknak lett rendes hallgatója. 1833-ban kitűnő sikerrel végezte az orvosi tanfolyamot s még ugyanabban az évben orvostudorrá és szülészmesterré avattatott. 1838-ban a kolozsvári orvos-sebész akadémia rendes tanárává neveztetett ki. Ő volt az első unitarius, kit állami intézetnél alkalmaztak, mióta Erdély a Habsburgház alá került. S harmincz évig működött ezen intézetnél fáradhatatlan buzgalommal, minden idejét a tudománynak szentelve. Irodalmi téren is munkálkodott, a miért a „Budapesti kir. orvos-egyesület" már 1842-ben levelező tagjává választotta. 1870-ben betegség miatt kénytelen volt nyugalomba lépni, s azóta folytonos szenvedés volt élete. Dr. Joó, mint jótékony adakozó is megörökitette a nevét. 1000 forintot adományozott a kolozsvári unitar. leányiskolának, 100 frtot a budapesti unitar. ekklézsiának, 100 frtot a székely egyesületnek, orvosi könyveit a kolozsvári tud. egyetem természettani fakultásának, egyéb könyveit és gyüjteményeit az unitarius collégiumnak hagyta. Dr.

Joó István halálát annál inkább sajnáljuk, mert benne a Joó családnak, mely már a 17. száz elején tekintélyes helyet foglalt el a kolozsvári polgárság közt, az utolsó sarja halt ki.

Figyelmeztetés. Demjén László jónevü könyvkereskedő mellékelt hirdetésére különösön felhivjuk olvasóink figyelmét.

A szerkesztöség postája.

Gróf Kuun Gézának Florence. Szives küldeményét köszönettel vettük, de már e füzetünkre későn. Jövő évi 1-ső számunk azonban hozni fogja.

Csegezy L. Bágyon. Kivánságát jövő füzetünkben teljesitjük.

T. Olvasóinkhoz. A küszöbön álló uj év alkalmából nem tartjuk szükségesnek uj előfizetésre felhivást bocsátani ki t. olvasóinkhoz. Szerencséseknek mondhatjuk magunkat, hogy pártfogóink és előfizetőink az évvel nem szállanak el, hanem állandó viszonyt tartanak fenn velünk, folyóiratunknak hü barátjai. A programmadást is mellőzzük, mert folyóiratunk szabadelvü keresztény irányban halad továbbra is, s ugyanazzal a berendezéssel és változatos tartalommal jelenik meg.

Teljes erőnkből fogunk igyekezni, hogy a t. közönség nagybecsü pártfogását a jövőben is kiérdemeljük.

Boldog uj évet!

ARANY-KÖNYV.

Nyilvános köszönet. Toroczkói lakós özvegy Vernes Istvánné szül. Botár Sára asszony, a sinfalvi Unitárius egyháznak ajándékozott egy finom gyapju szövetből készült urasztali diszes teritőt, értéke 6 frt o. é. — és adta ez évi szentmihálynapi urvacsorához a kenyeret és bort. Midőn ezért a tisztelt nőnek, kegyes adományaiért egyházam nevében köszönetet mondok, egyszersmind azon óhajtásomat fejezem ki, hogy nemes tette jutalmát találja fel szent hitében és nemes öntudatában.

Sinfalva, 1881. november hó.

Szuhay János,
lelkész.

A Budapesten alapitandó unitárius rendes lelkészi állomásra s állandó imaházra tett kegyes adományok.

VIII. Közlemény.

Mlgs. Szabó Lajos ur	10 frt.
B. E. Kovács János utján	10 „
Mózes András	5 „
Schwarz E. Gusztáv (Pozsony)	1 frt.

Tiszt. Inczefy Dénes ur 191 számu gyüjtő ivén: A dersi ekklézsia közpénztárából 10 frt. Inczefi Dénes dersi pap 4 frt. Kis Jakab dersi mester 1 frt. Bodor Pál ev. ref. nyugalomba lépett pap és dersi nagybirtokos 30 kr. Lengyel Bogdán és Antal testvérek (gör. cath.) 20 kr. Szathmári Miklós községi tanitó 30 kr. Kováts János nyugalomba lépett Unitár mester 1 frt. Barta Zsigmond megyei gondnok 66 kr. Kots Mihály egyházfi 34 kr. Neuman József (mózes vallásu) 20 kr. Pál Ferencz (a György fia) 10 kr. Összesen 18 frt 10 kr.

A 77. számu gyüjtő iven: Nagy Sándor H.-Karácsonfalván 40 kr. Végh Mihály H.-Karácsonfalván 25 kr. A h.-karácsonfalvi ekklézsiai tagoktól kéregetés utján gyült: a) törökbuza három véka, vékája eladatott per 80 krajczáron, együtt 2 frt 40 kr. b) elegy gabona gyült két véka, eladatott vékája per 90 kr., együtt 1 frt 80 kr. A h.-karácsonfalvi unitárius ekklézsia pénztára 4 frt. Összesen 8 frt 85 kr.

A 80. számu gyüjtő iven: A városfalvi eclesia közmegegyezésből most egyelőre 5 frt.

A 90. számu gyüjtő iven: Máté Áron 20 kr. Deák István 5 kr. Sándor Ábel 3 kr. Balázs Sándor 3 kr. Czerják Lőrincz 3 kr. Ifjabb Sándor Lajos 3 kr. Jakab Mózes 4 kr. Idősbb Sándor Lajos 5 kr. Idősbb Sándor János 5 kr. Sándor Pál 5 kr. Soós Ferenczné 5 kr. Id. Sándor József 8 kr. Id. Sándor Mózes 5 kr. Balázs András 4 kr. Id. Sata János 4 kr. Ifj. Balázs Mózes 4 kr. Pál Mátyás 4 kr. Balázs Ferencz 4 kr. Ifj. Sándor János 4 kr. Balázsi Istvánné 4 frt. Ifj. Sándor Mihály 4 kr. Megye pénztárából 20 kr. Összesen 1 frt 26 kr.

A 84. számu gyüjtő iven: A homoród-szentmártoni ekklézsia pénztára 3 frt. Dombi Mózes lelkész 1 frt. Derzsi Gábor tanitó 50 kr. Jakab Mihály izraelita 30 kr. Id. Dombi Ferencz 10 kr. K. Dombi Mózes 10 kr. Tekintetes Lukácsfy Sándor ur 10 kr. Bartok József 3 kr. Rácz Péter 10 kr. Csala Ferencz 5 kr. If. Beke Ferencz 5 kr. Dombi István (pali) 5 kr. Vas Mihály 5 kr. Id. Szabó Mózesné 5 kr. Beke Mihály 10 kr. Molnár János 5 kr. Bató József 5 kr. Kádár Lőrincz 5 kr. Kádár József 5 kr. Kádár Dániel 5 kr. Balázs Sándor 5 kr. Sós Dániel 5 kr. Szász Ferencz 15 kr. Kovács József 3 kr. K. Dombi István 5 kr. Pap Áron 16 kr. Kovács András 5 kr. Pál Lajos 5 kr. Simény Ferencz 20 kr. Bencze Ferencz 5 kr. Dombi János 5 kr. Széki Ferenczné 10 kr. Id. Kerekes István 10 kr. Jakab József 20 kr. Szász Ferencz (réti) 5 kr. Dombi Pál 15 kr. Beke András 10 kr. K. Beke András 5 kr. Pap János 10 kr. Kádár Péter 5 kr. Id. Dombi István 15 kr. Szabó Ferenczné 5 kr. Id. Kádár Ferencz 5 kr. Ifj. Kádár András 5 kr. Szász Pál 5 kr. Nagy István 5 kr. Beke Ferencz 5 kr. Dombi Mózes (széki) 5 kr. Beke Sándor és Péter 10 kr. Özv. Kádár Györgyné 5 kr. Csala István 5 kr. Beke János 18 kr. Összesen 8 frt 50 kr.

A 91. számu gyüjtő iven Kénoson: Kisgyörgy Sándor 1 frt. Szabó Pál 40 kr. Ifj. Fóris Mózes 20 kr. Vida Sándor 20 kr. Id. Sándor Mózes 25 kr. Benedek István 25 kr. Sándor Lajos 20 kr. Kis Dániel 10 kr. Id. Sándor József 10 kr. Demeter István 10 kr. Mózes Mihály 20 kr. Sándor József felső 10 kr. Kádár József 10 kr. Id. Fóris Mózes 20 kr. Pál Mózes 10 kr. Ifj. Sándor József 10 kr. Nagy Ferencz 10 kr. Kovács Mózes 10 kr. Gál József 10 kr. Rácz Mózes 10 kr. László Károly 10 kr. Fosztó Ferencz 10 kr. Ifj. Sándor Mihály 10 kr. Sándor Pál Mihály 10 kr. Id. Máté József 10 kr. Máté János 10 kr. Czerják Sámuel 10 kr. Imre Ferencz 10 kr. Kis Sándor 5 kr. Máté Istvánné 5 kr. Nagy Mózesné 5 kr. Id. Sándor Mihály 5 kr. Mózes István 5 kr. Gál Péter 5 kr. Sándor Mihály 5 kr. Karda Ferencz 5 kr. Mózes András 5 kr. Bodor József róm. kath. 5 kr. Máté Mózes 5 kr. Lukács Mihály 5 kr. Nyisztor Györgyné 5 kr. Todor Sándor 5 kr. Ferencz Mihály róm. kath. 5 kr. Sándor János 5 kr. Sándor József belsö 5 kr. Ifj. Máté József 5 kr. Fosztó József 5 kr. Máté József középső 5 kr. Kis Lőrincz 5 kr. Kis János 5 kr. Id. Imre András 5 kr. Ifj. Imre András 5 kr. Tőzsér János 4 kr. Ifj. Derzsi Mihály 4 kr. Sándor Ferencz 4 kr. Id. Derzsi Mihály 2 kr. Czerják Ferencz 2 kr. Szabó Mózes 2 kr. Sándor András 1 kr. Özv. Kis Sándorné 1 kr. Fóris István 1 kr. Összesen 6 frt 21 kr.

A 83. számu gyüjtő iven: Bedő Lajos recsenyédi lelkész 1 frt.

A 86. számu gyüjtő iven: Varga Zsigmond h.-keményfalvi pap adott 50 kr. Koncz Ferencz gondnok 10 kr. Lőrinczi Lidia papné 10 kr. A h.-keményfalvi unitárius ekklézsia pénztára 40 kr. Az egyházfiak gyüjteléke az unitárius ekklézsia több tagjaitól törökbúza csősül adatva, tesz másfél véka törökbúzát, mi elárusittatott 1 frt 20 krron. Ugyanez uton gyült fél véka rozs, ára 50 kr. Varga Gizella 10 kr. Varga Lenka 10 kr. Varga Béla 5 kr. Varga Ilka 5 kr. Gábor Regina 5 kr. Összesen 3 frt 15 kr.

A 87. számu gyüjtő iven: A gyepesi unitárius hitközség tagjai házanként megkerestetvén gabonául adakoztak 3 és 1/2 véka törökbúzát, melynek

pénzértéke 2 frt 80 kr. Készpénz gyüjtelék 25 kr. A gyepesi unitárius ekklézsia adománya 1 frt 20 kr. Sándor Áron 2 frt. Bartha József 50 kr. Id. László Ferencz 5 frt. A községi birtokosság 5 frt. Összesen 16 frt 75 kr.

A 76. számu gyüjtő iven: Mihály Domokos Homorod Almásról 2 frt. Türkösi Sámuel és neje Hajós Rebeka 10 frt. Sándor Lajos 1 frt. A homorod-almási közbirtokosság 51 frt. Péterfi Áron 50 kr. Péter János 50 kr. Összesen 65 frt.

A 75. számu gyüjtő iven: A vargyasi unitárius ekklézsia 10 frt. Szolga Ferencz 1 frt. Gyertyánffy János róm. kath. 2 frt. Id. Pál Miklós fél véka gabona 50 kr. Sós János fél véka gabona 50 kr. Egyesek adakozásából gyült gabona ára 3 frt 60 kr. Csehi Ágnes Gyöngyösiné 2 frt 40 kr. Bonca György 1 frt. Összesen 21 frt.

Az 55. számu gyüjtő iven: Szentmihályról Török Sámuel 1 frt. Miklós György 1 frt. Az ekklézsia pénztára 10 frt. Gabonábani adakozásból 1 frt 50 kr. Varga Pál 20 kr. Kovács Lajos 20 kr. Tarcsafalvi Sámuel 10 kr. Marosi Ferencz 5 kr. Pap Sándorné 10 kr. Diák Mózes 20 kr. Pap Áron 20 kr. Pap Sámuel 20 kr. Kibédi Sándor 3 kr. Ifj. Varga János 4 kr. Varga Lajos 10 kr. Varga Zsigmond 4 kr. Varga Sándor 10 kr. Balázs Sámuel 2 kr. Persely gyüjtelék 56 kr. Összesen 15 frt 64 kr.

A 64. számu gyüjtő iven: A maros-vásárhelyi unitárius egyházközség 1881. ápr. 18-án hozott határozata folytán 25 forintot. Csongvay Károly 5 forintot évenként, 5 évre 25 frt. Csongvay Károly a már emlitett 25 frt igéretből a mai nap 1881. okt. 3-án az 5 frtot befizette. Csongvay Lajos 5 frt. Fekete Gábor 2 frt. Maros-Szentkirályi unitárius ekklézsia 5 frt. Szolga Miklós 5 frt. Kelemen Albert lelkész 2 frt. Összesen 49 frt. A 49 forinthoz fizetett még Szabó Márton ur 1 frtot. Szt.-gericzei ekkla 50 forintból fizetett 25 forintot. Összesen 75 frt.

A 73. sz. gyüjtő iven: Az unitárius ekklézsia Szt.-Háromságon 5 frt. Nagy Ferencz 10 kr. Nagy Lázár 10 kr. Nagy Imre 12 kr. Id. Kovács Mihály 20 kr. Id. Nagy János 10 kr. Ifj. Nagy János 8 kr. Szabó Ferencz 10 kr. Nagy Péter 10 kr. Nagy Lőrincz 10 kr. Id. Kovács József 20 kr. Csiki József 10 kr. Ifj. Csiki Zsigmond 10 kr. Nagy József 10 kr. Györfi Sándor 50 kr. Összesen 7 frt.

A 101. számu gyüjtő iven: Kiss Sándor lelkész Laborfalván 1 frt. Vida Mária az előbbi neje 1 frt. Id. Szentiványi Zsigmond 1 frt. Márkos József 50 kr. Benke Ferencz 30 kr. Berde Mihály 40 kr. Benke Ferenczné lutheránus 20 kr. Benke Sándor 10 kr. Id. Bába János 20 kr. Joó Mózes 40 kr. Id. Joó Andrásné 20 kr. Berde Mózes 40 kr. Berde Mózesné 20 kr. Benke Mária hajadon 10 kr. Ifj. Kis Mihály és nője 20 kr. Kádár Lajos tanitó 40 kr. Márkos Lina az előbbi neje 60 kr. Vaszi Jánosné Miklós Mária 10 kr. Dánér Anna Kispál Józsefné 20 kr. Sigmond Károly 30 kr. Sigmond Károlyné, szül. Kis Juliánna 20 kr. Bagoly János 10 kr. Márkos András 10 kr. Kis János 10 kr. Deák Györgyné 10 kr. Gérics Istvánné 10 kr. Szász Lukácsné 10 kr. Benke János 10 kr. Hosszu Györgyné Németh Mária 50 kr. Szász János és nője 20 kr. Id. Korodi Mihalyné Joó Mária 20 kr. Márkos Antal 20 kr. Márkos Ferenczné 10 kr. Márkos Sámuelné 10 kr. Zoltán Zsigmond és nője 20 kr. Kányádi Györgyné, Csősz Mária ev. ref. 30 kr. Márkos Benedekné 20 kr. Márkos Andrásné 30 kr. Szentiványi Antal ev. ref. 1 frt. Dénes Julis szacsvai ev. ref. cseléd 10 kr. Szász Anna hajadon 20 kr. Korodi József 10 kr. László Débora 10 kr. Hajdu András 50 kr. Jakab Zsigmond 10 kr. Szász József 5 kr. Deák Ferencz 4 kr. Benke János (növendék) 4 kr. Bába András róm. kath. 10 kr. Barti Róza hajadon 10 kr. Dobri Mihály 4 kr. Bedő Imre 20 kr. Laborfalvi unitárius megye pénztára 2 frt. Bartha András 23 kr. Szentiványi Lajos róm. kath. 50 kr. Összesen 16 frt 50 kr.

Tiszt. Török Sámuel 232. számu gyüjtő ivén: Török Sámuel Szentmihályfalváról 3 frt. Osváth Pál Demeterfalváról 20 kr. Diák Sándor Demeterfalváról 20 kr. Mihály Zsuzsánna 40 kr. Többek gabonában tett adakozásából bejött Demeter-Kobátfalvában 3 frt 37 kr. A kobátfalvi fiókegyház 5 kr Benczédi Zsigmond Benczéd 10 kr. Pap Mózes 10 kr. Ezen kivül a benczédi fiókegyházban gyült pénzben 20 kr., gabonában 2 frt. Összesen 14 frt 57 kr.

Boros György 400. gyüjtő ivén: Czecz Péter 2 frt. Szentgyörgyi Karolina 20 kr. Karl Ferencz 10 kr. Özv. Kiss Lajosné, Rédiger Lotti 1 frt. N. N.

20 kr. Széky Miklós gyógyszerész 50 kr. Egy valaki 20 kr. Losteiner Ferencz 20 kr. Lichtenegger Ignátz 60 kr. Nagy Imre 10 kr. Szász András 20 kr. Jung Ferencz 20 kr. N. N. 10 kr. Csiszár János 10 kr. Pap Gábor feleki lelkész 20 kr. Klenk József 20 kr. Székely Sámuelné 1 frt. Beöjthy Mózes 20 kr. Ifj. Veres József 20 kr. Gál Miklós papjelölt 2 frt. Egy valaki 1 frt. Matskásy Gábor 2 frt. Szabó Ödön 50 kr. Lévi József 1 frt 11 kr. Bereczki Károly 60 kr. Gál Kálmán 1 frt. Boros Judith Tordátfalváról 50 kr. Boros Mihály Tordátfalváról 50 kr. Boros Ilona Tordátfalváról 50 kr. Ifj. Végh Mihály 1 frt. Boros György 5 frt. Összesen 23 frt 21 kr.

E közlemény összege **332** frt **74** kr. Ehez adva a VII-ik közlemény összegét **7871** frt **83** krt. az alap teszen: **8204** frt. **57** kr.

Hajós János, egyh. gondnok. **Végh József,** egyh. pénztárnok.

Marosi Gergely siremlékére adakoztak Maros-Vásárhelyről: Kir. táblai biró Szolga Miklós 1 frt. Továbbá mint volt tanitványai: Csongvai Lajos 1 frt. Kelemen István 1 frt. Filep Antal 20 kr. Gyöngyösi Béla 1 frt. Összesen 4 frt 20 kr. o. é. A helybeli népbankba tétetett.

Székely-Keresztúron, 1881. decz. 21.

Sándor János.